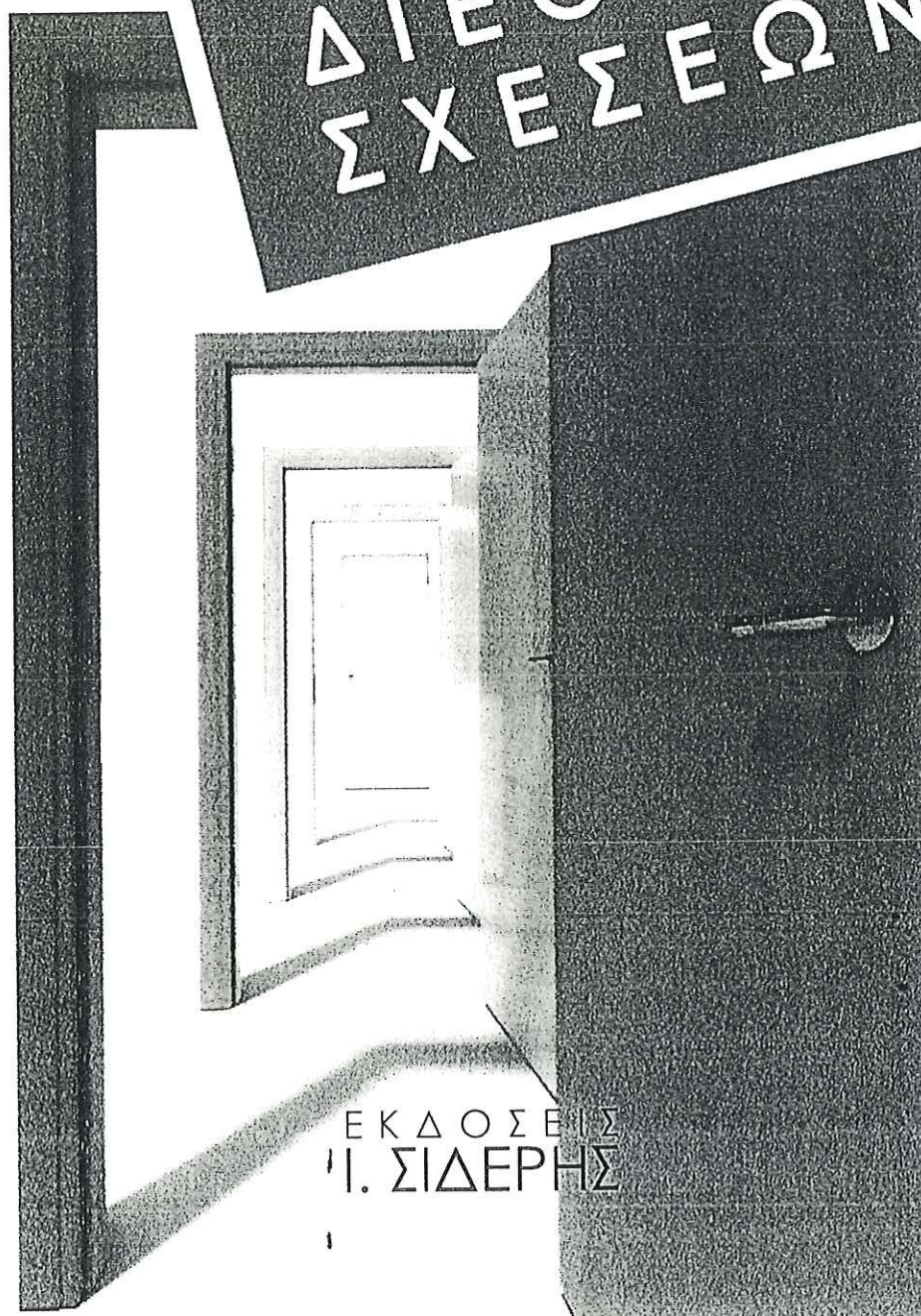

ΚΩΣΤΑΣ Α. ΛΑΒΔΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΞΕΝΑΚΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ
επιμέλεια

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ
ΔΙΕΘΝΩΝ
ΣΧΕΣΕΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Κώστας Α. Λάβδας
Δημήτρης Κ. Ξενάκης
Δημήτρης Ν. Χρυσόχου
επιμέλεια

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

ISBN: 978-960-08-0550-5

Πρώτη έκδοση: Δεκέμβριος 2010

Copyright © Κώστας Α. Λάβδας, Δημήτρης Κ. Ξενάκης, Δημήτρης Ν. Χρυσόχου

Copyright © Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, έτος ιδρύσεως 1891
Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 116, 106 81 Αθήνα
Τ: 210 3833434, F: 210 3832294
E: contact@isideris.gr, S: www.isideris.gr

Φιλολογική επιμέλεια: Αλίκη Σαλίμπα
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Φωτεινή Σκουρή
Μακέτα εξωφύλλου: Φωτεινή Σκουρή

Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών χλωρίου και φιλικό προς το περιβάλλον.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οι συγγραφείς	11
1. Εισαγωγή	23
Κώστας Α. Λάβδας, Δημήτρης Κ. Ξενάκης και Δημήτρης Ν. Χρυσόχου	
2. Κυριαρχία και μετακυριαρχία: διακρίσεις και διατομές	29
Μιχάλης Ι. Τσινισιζέλης και Δημήτρης Ν. Χρυσόχου	
3. Νόρμες, κανόνες και εξελικτικές διαστάσεις της συνεργασίας στις διεθνείς σχέσεις	57
Κώστας Α. Λάβδας	
4. Από τη «διεθνή» στην «κρατική» κοινωνικοποίηση: θεωρία και πράξη	101
Παναγιώτης Ι. Τσάκωνας	
5. Ιδέες, ηγεμονικοί λόγοι και Διεθνείς Σχέσεις	141
Ανδρέας Αντωνιάδης	
6. Ανάλυση εξωτερικής πολιτικής και διαδικασία λήψης αποφάσεων	161
Χαράλαμπος Τσαρδανίδης	
7. Προσδιορίζοντας παραμέτρους αλλαγής στην εξωτερική πολιτική.....	193
Σπύρος Μπλαβούκος και Δημήτρης Μπουραντώνης	
8. Μεταβολή, (αν)ασφάλεια και συνεργασία στο μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον: Θεωρητικές και εμπειρικές παρατηρήσεις	215
Κώστας Υφαντής και Δημήτρης Κ. Ξενάκης	

9. Ρεαλιστική θεωρία και σκέψη ή «γιατί κανείς δεν συμπαθεί έναν πολιτικό ρεαλιστή»	243
Κώστας Υφαντής	
10. Η Αγγλική Σχολή των Διεθνών Σχέσεων	265
Σπύρος Μακρής	
11. Κοινωνικές διαστάσεις της διεθνούς πολιτικής: η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού	287
Ιωάννης Φ. Γαλαριώτης	
12. Οι φεμινιστικές θεωρίες και η έμφυλη διάσταση των διεθνών σχέσεων	325
Αγάπη Κανδυλάκη	
13. Κριτική γεωπολιτική	343
Αστέρης Χουλιάρας	
14. Η διάσταση της περιφερειακής ολοκλήρωσης στη σύγχρονη θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων: πεδίο αντιπαράθεσης ή αφορμή για σύνθεση;	361
Δημήτρης Τριανταφύλλου και Γιάννης Τσαντούλης	
15. Νέα διεθνής πολιτική οικονομία: προς ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο ανάλυσης	405
Αλέξανδρος Στυλιανού	
16. Συνεργασία και επιτήρηση στη διεθνή και την ευρωπαϊκή πολιτική: η πολιτική οικονομία της συμμόρφωσης	429
Μαρία Μενδρινού	
17. Ο εκδημοκρατισμός της παγκόσμιας πολιτικής: Το πρόταγμα της Κοσμοπολιτικής Δημοκρατίας	463
Χρήστος Α. Φραγκονικολόπουλος και Φίλιππος Προέδρου	

Η διάσταση της περιφερειακής ολοκλήρωσης
στη σύγχρονη θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων:
πεδίο αντιπαράθεσης ή αφορμή για σύνθεση;

Δημήτρης Τριανταφύλλου και Γιάννης Τσαντούλης

Εισαγωγή

Η μελέτη των Διεθνών Σχέσεων, από τον κλασικό ρεαλισμό του Θουκυδίδη έως τον θεωρητικό/μεθοδολογικό πλουραλισμό της σημερινής εποχής, έχει αποτελέσει ιστορικά πεδίο γόνιμης αντιπαράθεσης και ανταγωνισμού μεταξύ διαφόρων «θεωρητικών παραδειγμάτων» (κατά Thomas Kuhn) ή «ερευνητικών προγραμμάτων» (κατά Imre Lakatos). Η αντιπαράθεση αυτή κινήθηκε ως επί το πλείστον στα πλαίσια της ρεαλιστικής, της φιλελεύθερης και της ριζοσπαστικής παράδοσης, με κάθε μία από τις προαναφερθείσες σχολές σκέψης να διέρχεται περιόδους ευρείας αποδοχής και περιόδους κρίσης και αναπροσαρμογής στα νέα δεδομένα αντίστοιχα.¹

Η λήξη του Ψυχρού Πολέμου αποτέλεσε την αφορμή για την έναρξη μίας νέας συζήτησης στο αντικείμενο των Διεθνών Σχέσεων. Αν η πρώτη μεγάλη συζήτηση είχε επικεντρωθεί στη διαμάχη μεταξύ ρεαλισμού και ιδεαλισμού/ουτοπικού φιλελευθερισμού, η δεύτερη μεταξύ των παραδοσιακών προσεγγίσεων και του συμπεριφορισμού, και η τρίτη μεταξύ νεορεαλισμού/νεοφιλελευθερισμού και νεομαρξισμού, η σημερινή (τέταρτη) μεγάλη συζήτηση επικεντρώνεται στην πρόκληση του μεταθετικισμού/αναστοχασμού,² που έρχεται να αμφισβητήσει βασικές παραδοχές και

1. S. Walt, 'International Relations: One World, Many Theories', *Foreign Policy*, 110, 1998, σελ. 30.

2. Ο μεταθετικισμός αποτελεί μία ευρύτατη σχολή σκέψης και οι βασικές μεταθετικιστικές προσεγγίσεις περιλαμβάνουν την Κριτική Θεωρία, που αποτελεί επί της ουσίας μία μετεξέλιξη της μαρξιστικής σκέψης, τον Μεταμοντερνισμό, τον Κονστрукτιβισμό και τη Θεω-

αξίες των παραδοσιακών ρευμάτων, να θίξει ζητήματα μεθοδολογίας και οντολογίας και να προσθέσει νέα ερωτήματα και έννοιες στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, όπως γνώση, ιδέες, αντιλήψεις, πεποιθήσεις και ταυτότητα.³ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Katzenstein, που έχει ασχοληθεί εκτενώς με το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης στην ασιατική ήπειρο, από την εποχή της διαλεκτικής μεταξύ ρεαλισμού, μαρξισμού, ιδεαλισμού, νεορεαλισμού και νεοφιλελευθερισμού, ο κλάδος των Διεθνών Σχέσεων έχει εισέλθει ουσιαστικά σε μία κατάσταση διαχωρισμού μεταξύ ορθολογισμού (rationalism) και αναστοχασμού (reflectivism).

Η νέα αυτή συζήτηση έχει δώσει νέα διάσταση και περιεχόμενο και στις Διεθνείς Σχέσεις και οι επικρατούσες ανταγωνιστικές σχολές σκέψης –μαζί με τις νέες δυναμικά διατυπωμένες προτάσεις– βρίσκονται σε πορεία «σύγκρουσης». Παράλληλα, όμως, παρατηρείται στον κλάδο μία αυξητική τάση που προσπαθεί να φέρει σε πορεία «σύνθεσης» τις επικρατούσες σχολές σκέψης.⁴ Σε μεγάλο βαθμό, πηγή αντιπαράθεσης –και

ρία των Αρχών, που κάλλιστα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και προθετικιστική, καθώς πραγματεύεται ζητήματα ηθικής στις διεθνείς σχέσεις, που συναντά κανείς ήδη από την *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* του Θουκυδίδη. Στη συγκεκριμένη μελέτη θα δοθεί βαρύτητα στον κονστρουκτιβισμό, και πιο σωστά στον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό (social constructivism), καθώς, σύμφωνα με τις αναφορές στη διεθνή βιβλιογραφία, ασκεί ιδιαιτέρως σημαντική επιρροή στον κλάδο και από πολλούς μελετητές αντιμετωπίζεται ως ανεξάρτητη θεωρητική προσέγγιση. Χωρίς να παραβλέπεται η προσφορά άλλων σύγχρονων μεταθετικιστικών παραδειγμάτων, η εν λόγω μελέτη εστιάζει στις κυρίαρχες θεωρητικές προσεγγίσεις γιατί διαθέτουν, τουλάχιστον με βάση τη σύγχρονη βιβλιογραφία, την πιο ανεπτυγμένη αναλυτική και ερμηνευτική ικανότητα για θέματα που άπτονται της περιφερειακής ολοκλήρωσης.

3. Σχετικά με την επιστημονική πορεία των Διεθνών Σχέσεων και τις διάφορες συζητήσεις/ αντιπαράθεσεις που επικράτησαν στον κλάδο βλ. Α. Ηρακλείδης, *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων: Μία κριτική περιδιάβαση*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2002, σελ. 50-72 καθώς επίσης και R. Jackson και G. Sørensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*, Αθήνα: Gutenberg, 2006, σελ. 62-107.
4. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Αναλυτικός Εκλεκτισμός, που θα μελετηθεί στη συνέχεια, καθώς διατυπώνει πλήθος αξιολογικών προτάσεων που χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Σε ένα βαθμό, στα ίδια πλαίσια κινείται και η προσπάθεια του Andrew Moravcsik για την επίτευξη μίας πραγματικής *Σύνθεσης των Θεωριών* που θα είναι problem-driven. Επί του παρόντος, όμως, δεν έχει τύχει της απαραίτητης προσοχής και έχει «κατηγορηθεί» για επιστημολογικά κενά και υπέρμετρη φιλοδοξία. Μερικά από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα αυτών των νέων προσεγγίσεων στις Διεθνείς Σχέσεις είναι: Α. Moravcsik, 'Theory Synthesis in International Relations: Real Not Metaphysical', στο G. Hellman (επιμ.), 'The Forum: Are Dialogue and Synthesis Possible in International Relations?', *International Studies Review* 5(1), σελ. 131-136, R. Sil, 'The Foundations of Eclecticism: The Epistemological Status of Agency, Culture, and Structure in Social Theory', *Journal of Theoretical Politics*, 12(3), 2000, σελ. 353-387, P. Schouten, 'Theory Talk #15: Peter J. Katzenstein on anti-Americanism, Analytical Eclecticism and Regional Powers', *Theory Talks*, <http://www.theorytalks.org/2008/08/theory-talk-15.html> (28-08-2008), S. Makinda, 'International

σύγκλισης— έχει αποτελέσει και η ερμηνεία που αποδίδεται στο φαινόμενο της «περιφερειακής ολοκλήρωσης»⁵. Έστω και αν το εν λόγω φαινόμενο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, συγκέντρωσε την προσοχή της ακαδημαϊκής κοινότητας ήδη μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μάλιστα σύντομα απέκτησε μία σταθερή δυναμική και ένα δικό του θεωρητικό ρεύμα (θεωρίες ολοκλήρωσης), είναι γεγονός ότι, μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, τα δεδομένα έχουν αλλάξει άρδην.

Συνολικά, η προσέγγιση στο φαινόμενο της ολοκλήρωσης παραμένει ακόμα και σήμερα επιστημολογικά αβέβαιη, ή πιο σωστά, επιστημολογικά πιο σύνθετη και περίπλοκη. Η περίφημη μεταφορά του Puchala για τους τυφλούς και τον ελέφαντα ταιριάζει απόλυτα στη σημερινή συζήτηση περί περιφερειακής ολοκλήρωσης στο διεθνές γίγνεσθαι.⁶ Είναι άξιο αναφοράς

Society and Eclecticism in International Relations Theory', *Cooperation and Conflict* 35(2), 2000, σελ. 205-216.

5. Στη διεθνή βιβλιογραφία επικρατεί σύγχυση σχετικά με την ορολογία που χρησιμοποιείται στα διάφορα συγγράμματα καθώς συναντά κανείς όρους όπως: περιφερειακή ολοκλήρωση (regional integration), περιφερειακή συνεργασία (regional cooperation), περιφερισμός (regionalism), περιφερειοποίηση (regionalization), οικοδόμηση περιοχής (region building), περιφερειακή συνοχή (regional cohesion) καθώς επίσης και όρους που δύσκολα μπορούν να αποδοθούν στην ελληνική, όπως 'regionness' και 'regionhood'. Η χρήση αυτών των όρων παραμένει ακόμα αρκετά προβληματική, καθώς οι διαφορές τους είναι δυσδιάκριτες και σε ένα βαθμό δεν έχει επιτευχθεί ακόμα ένα ισχυρό επιστημολογικό consensus. Ο Bjorn Hettne, μάλιστα, αναφερόμενος σε κάποιους από τους παραπάνω όρους, μίλησε για «κινούμενους στόχους» (moving targets), ενώ πρέπει να σημειωθεί ότι για πολλούς εξ αυτών των όρων υπάρχουν και υποκατηγορίες με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον περιφερισμό όπου γίνεται διάκριση σε νέο και παλαιό ('new' and 'old' regionalism), σε ανοικτό και κλειστό (open and closed regionalism) και σε περιοχές πολιτικής (από technical regionalism έως security και geopolitical regionalism). Η συγκεκριμένη μελέτη δεν έχει ως στόχο να εξετάσει λεπτομερώς τις λεπτές αποχρώσεις του κάθε όρου ή να πραγματοποιήσει μία περιπτωσιολογική μελέτη, όπου θα έπρεπε να εξετασθεί αν πρόκειται για *de facto* ή *de jure* συνεργασία ή αν είναι *bottom-up* ή *top-down* για παράδειγμα, αλλά να μελετήσει τη μεταψυχροπολεμική στάση των κυρίαρχων σχολών σκέψης έναντι της τάσης που υφίσταται παγκοσμίως για συνεργασία και ενίοτε και για εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων. Υπό αυτή την έννοια, η συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιεί ένα «μεθοδολογικό άλμα»/«μεθοδολογική υπέρβαση» και κάνει χρήση του όρου «περιφερειακή ολοκλήρωση» επιτρέποντας, έστω και αυθαίρετα, τη διεύθυνση σε χαρακτηριστικά των άλλων εννοιών και κυρίως του περιφερισμού (regionalism). Τέλος, υπάρχουν και δύο επιπλέον λόγοι που προτιμήθηκε ο εν λόγω όρος. Ο ένας σχετίζεται με το γεγονός ότι έχει εδραιωθεί στην ελληνική βιβλιογραφία και ο δεύτερος ότι χρησιμοποιείται σχεδόν καθολικά για να περιγράψει το ευρωπαϊκό ενοποιητικό εγχείρημα στο οποίο θα γίνουν σημαντικές αναφορές.
6. Έξι τυφλοί πλησιάζουν έναν ελέφαντα. Ο κάθε ένας από αυτούς ακουμπά ένα συγκεκριμένο σημείο του σώματος του ελέφαντα και ύστερα τον περιγράφει. Μολονότι ακουμπούν τον ίδιο ελέφαντα, η περιγραφή του κάθε άνδρα είναι τελείως διαφορετική από αυτή των άλλων. Αυτή η ιστορία χρησιμοποιείται σαν μεταφορά για να αναδείξει το πώς διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν το ίδιο πεδίο ανάλυσης καταλήγουν σε διαφορετικές

το γεγονός ότι από το σύνολο των θεωριών, από μία σχετική πτώση του πολιτικού νεορεαλισμού και του μαρξισμού και μία άνοδο του νεοφιλελευθερισμού και του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (social constructivism), καμία δεν κατόρθωσε να προσφέρει ένα ολοκληρωμένο και συνεκτικό σώμα θεωρίας που να αναδεικνύει τους αιτιώδεις μηχανισμούς και τις δαιδαλώδεις διαδικασίες της περιφερειακής ολοκλήρωσης.⁷ Επομένως, το κεντρικό ερώτημα που τίθεται εν προκειμένω είναι το κατά πόσον υπάρχει η δυνατότητα σύνθεσης –έστω και περιορισμένης– που να μπορεί να βοηθήσει στο να εξεταστεί με μεγαλύτερη πληρότητα η διάσταση της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Προς αυτό τον σκοπό θα γίνει μία προσπάθεια παρουσίασης και αξιολόγησης των διάφορων θεωρητικών προσεγγίσεων στο φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης ώστε να αποτυπωθεί μία πλήρης και μεθοδολογικά ορθή επεξήγηση αυτού του φαινομένου.

Δομικός/συστημικός μετασχηματισμός και περιφερειακή ολοκλήρωση

Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, δεδομένου ότι το τέλος του διπολισμού και ο δομικός μετασχηματισμός της παγκοσμιοποίησης επέδρασαν καταλυτικά στον μετασχηματισμό της παγκόσμιας τάξης, η δημιουργία περιφερειακών οργανισμών κέρδισε μία νέα ώθηση ως μία από τις κύριες δυνάμεις διαχείρισης των διεθνών σχέσεων.⁸ Όπως υποστηρίζει ο Katzenstein, η πολιτική ισχύος άρχισε να υπάγεται σε ένα πλαίσιο δράσης που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη περιφερειακών σχηματισμών συνεργασίας που αμφισβητούν την υπόθεση περί απόλυτης αναρχίας.⁹

υποθέσεις και προτάσεις. Για περισσότερα βλ. D. J. Puchala, 'Of blind men, elephants and international integration', *Journal of Common Market Studies* 10(3), 1972, σελ. 267-284.

7. Να σημειωθεί πως κάθε μία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες διακρίνεται σε υποκατηγορίες. Συγκεκριμένα, για τον ρεαλισμό ο Ηρακλείδης αναφέρει πέντε τάσεις/εκφάνσεις και τις διακρίνει σε άκαμπτες (αρχικός άκαμπτος, νεορεαλισμός/δομικός ρεαλισμός) και ευέλικτες (πρακτικός, ρασιοναλιστικός/φιλελεύθερος, συγκυριακός). Αντιστοίχως, για τη φιλελεύθερη παράδοση, κάποιος μπορεί να αναφέρει τις θεωρίες ολοκλήρωσης με προεξάρχοντα τον νεολειτουργισμό, τη θεωρία της «δημοκρατικής ειρήνης», τον θεσμικό νεοφιλελευθερισμό, τη γνωστή ως «νεο-νεοσύνθεση, κ.λπ. Για μια συνοπτική κατηγοριοποίηση των σχολών των Διεθνών Σχέσεων βλ. Ηρακλείδης, *Η διεθνής κοινωνία και οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων*, σελ. 82-106.

8. M. Pugh, 'The World Politics of Regionalisation', στο M. Pugh και S. S. Waheguru (επιμ.), *The United Nations and Regional Security: Europe and Beyond*, London: Boulder, Lynne Rienner, 2003, σελ. 6.

9. P. J. Katzenstein, 'Regionalism and Asia', *New Political Economy*, 5(3), 2000, σελ. 353.

Ένα πλήθος αλληλένδετων δομικών μετασχηματισμών που συνδέθηκαν σε ένα μεγάλο βαθμό με την παγκοσμιοποίηση, ανάγκασαν τον αναπτυσσόμενο κόσμο να αντιδράσει στις παγκόσμιες προκλήσεις μέσω της συμμετοχής σε διάφορα ενοποιητικά περιφερειακά εγχειρήματα.

Πράγματι, αν παρατηρήσει κανείς τη σημερινή πολιτική και οικονομική τάξη πραγμάτων διεθνώς, θα διαπιστώσει ότι ουσιαστικά όλες οι χώρες, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, συμμετέχουν σε κάποια μορφή περιφερειακής συνεργασίας χωρίς αυτό να συνεπάγεται την υποβάθμιση του ρόλου που καλείται να παίζει το κράτος στον 21^ο αιώνα.¹⁰ Τα κράτη παραμένουν οι κύριοι δρώντες στην παγκόσμια πολιτική και δεν υπάρχει καμία ανώτερη αρχή ικανή να επιβληθεί στις μεγάλες δυνάμεις. Αυτό το οποίο έχει αλλάξει όμως σε σχέση με την εποχή των πόλεων-κρατών του 5^{ου} αιώνα π.χ. έως τον εθνικισμό του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, είναι τα πλαίσια δράσης στα οποία κινούνται πλέον οι κρατικοί δρώντες. Από την εποχή που η εξωτερική πολιτική κινείτο στα πλαίσια των διμερών σχέσεων –εχθρικών είτε φιλικών– με τα γειτονικά κράτη έως τη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή, όπου, με τη ραγδαία άνοδο της τεχνολογίας, η εξωτερική πολιτική δεν γνωρίζει σύνορα και εκτείνεται σε διάφορους τομείς, όπως στην οικονομική διπλωματία, αυτό το οποίο παρεμβαίνει και αποτελεί ενίοτε το κυρίαρχο πεδίο άσκησης εξωτερικής πολιτικής είναι το περιφερειακό επίπεδο.

Όντως, η πραγματικότητα της διεθνούς σκηνής φαίνεται να εκφράζεται επίσης από νέα παραδείγματα που, αν μη τι άλλο, περιορίζουν την ελευθερία της κρατικής δράσης δημιουργώντας όμως ταυτόχρονα νέες ευκαιρίες και προσφέροντας περισσότερες επιλογές. Με λίγα λόγια, το διεθνές σύστημα έχει απωλέσει την ομοιογένεια που είχε στο παρελθόν και ήταν η κυρίαρχη θέση της επικρατούσας σχολής του δομικού ρεαλισμού.

10. Χαρακτηριστικά παραδείγματα υποπεριφερειακών και περιφερειακών σχηματισμών, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχή, είναι τα εξής: African Union (στην αφρικανική ήπειρο), CEMAC (στη Κεντρική Αφρική), SADC (Νότια Αφρική), UEMOA και ECOWAS (Δυτική Αφρική), ASEAN (Ασία), CARICOM (Καραϊβική), Andean Community και MERCOSUR (Λατινική Αμερική), CIS, BSEC και GUAM (Μαύρη Θάλασσα). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. S. Page, 'Survey of Regions', *Politeia*, 17(3), 1998 και L. Kühnhardt, 'The Global Proliferation of Regional Integration: European Experience and Worldwide Trends', ZEI Discussion Paper, 2004. Σχετικά με την ΕΕ, εσκεμμένως αποφεύγεται η αναφορά της στους προηγούμενους σχηματισμούς, καθώς, διαθέτοντας μία σειρά από χαρακτηριστικά γνωρίσματα υπερεθνικότητας και διακυβερνητισμού, συνιστά μία μοναδική περίπτωση που δεν δύναται να κατηγοριοποιηθεί. Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Χρυσόχοου, η δυναμική της Ευρώπης μπορεί να αποδοθεί πιο σωστά με όρους «διαμόρφωσης πολιτείας». βλ. Δ. Ν. Χρυσόχοου, *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία: Νέες Μορφές Κυριαρχίας και Συναρχίας*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2006, σελ. 133.

Αποτελώντας τμήμα μίας ευρύτερης διαδικασίας αναζήτησης εθνικής υπόστασης, ταυτότητας και ιδεολογίας, σε πολλές περιοχές του κόσμου παρατηρήθηκε ταυτόχρονα και μία τάση συνειδητοποίησης ότι υφίσταται και μία περιφερειακή, πέρα από την εθνική, ταυτότητα έστω και αν αυτή δεν μετουσιώθηκε, σε πολλές περιπτώσεις, σε συγκεκριμένα σχέδια περιφερειακής συνεργασίας.¹¹ Πράγματι, κατά τη διάρκεια της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, στην πραγματικότητα, η οποιαδήποτε προσπάθεια περιφερειακής ολοκλήρωσης εξυπηρετούσε την ηγεμονική λογική της διπολικότητας, που όχι μόνο εμπόδιζε την ανάπτυξη των περιφερειακών οργανώσεων, αλλά και δημιούργησε το θεμελιώδες σχίσμα του συστήματος.¹² Όπως έχει επισημάνει ο Barry Buzan, η αφαίρεση των παλαιών τεκτονικών πλακών των μεγάλων δυνάμεων στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, ειδικά στην ευρωπαϊκή ήπειρο, όπου συνοδεύτηκε από ένα μετασχηματισμό δυνάμεων και ισχύος, ενθάρρυνε την πολυπολικότητα και συνέβαλε στον μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος, εντός του οποίου οι «περιφερειακοί σχηματισμοί θεσμοποιημένης συνεργασίας αναμένεται να αποκτήσουν μεγαλύτερη σημασία».¹³ Πράγματι, ένα χαρακτηριστικό της μεταψυχροπολεμικής περιόδου είναι ότι σημειώθηκαν προσπάθειες ενίσχυσης αυτών των περιφερειακών σχηματισμών.¹⁴

Σε αυτή τη νέα διάταξη του διεθνούς συστήματος, εντός του οποίου παρατηρούνται νέοι δρώντες, δυνάμεις και τάσεις, το περιφερειακό επίπεδο δράσης έχει μετατραπεί σε ένα πεδίο κρατικής και υπερκρατικής δράσης και υπό αυτή την έννοια οι περιφέρειες εντάσσονται έστω και σε θεωρητικό επίπεδο στην ιεραρχία του συστήματος.¹⁵ Ο Lake και ο Morgan υποστηρίζουν: «το περιφερειακό επίπεδο στέκεται σαφώς από μόνο του τόσο ως πεδίο σύγκρουσης και συνεργασίας όσο και ως επί-

11. L. Fawcett και A. Hurrell, 'Introduction', στο L. Fawcett και A. Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Oxford: Oxford University Press, 1992, σελ. 3.

12. B. Hettne, 'Global Markets versus Regionalism', *The Global Transformation Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, D. Held et al. (επιμ.), Cambridge: Polity, σελ. 163.

13. B. Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, London: Harvester Wheatsheaf, 1991, σελ. 108-109.

14. L. Fawcett, 'Regionalism in Historical Perspective', στο Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*, σελ. 21.

15. Χαρακτηριστική, αν και υπερβολική σε ένα βαθμό, είναι η τοποθέτηση του Peter Katzenstein όταν ρωτήθηκε από ένα φοιτητή του πώς λειτουργεί ο κόσμος. Συγκεκριμένα τού απάντησε: «Σκέψου τον κόσμο οργανωμένο σε περιφέρειες υπό την απόλυτη επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών». Βλ. P. J. Katzenstein, *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005, σελ. vii.

πεδο ανάλυσης για τους μελετητές που επιδιώκουν να εξετάσουν τις αναδυόμενες τάσεις και δυναμικές του συστήματος». ¹⁶ Εν συντομία, τα βασικά πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα που αποδίδονταν αρχικά μόνο στο κράτος, εντοπίζονται πλέον και σε περιφερειακούς σχηματισμούς.

Σε αυτό το νέο γεωπολιτικό τοπίο, η λογική της περιφερειακής ολοκλήρωσης υπήρξε μία ελκυστική πρόταση για τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου καθώς παρείχε τα κατάλληλα μέσα αποφυγής τυχόν περιθωριοποίησης από τις προηγμένες χώρες. Πράγματι, ήταν μια ελκυστική πρόταση δεδομένου ότι η λογική των περιφερειακών συνεργασιών αύξησε τη δυνατότητα των αναπτυσσόμενων χωρών να προσελκύσουν σημαντικά ποσά από Άμεσες Ξένες Επενδύσεις και, επίσης, επειδή οι πρωτοβουλίες στο περιφερειακό επίπεδο προσέφεραν τη δυνατότητα μιας βαθμιαίας φιλελευθεροποίησης με την παροχή διαφόρων κινήτρων που αντιστάθμιζαν τις προσωρινές απώλειες – η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και η πολιτική συνοχής είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. ¹⁷ Συνολικά, για τις αναπτυσσόμενες χώρες, η συμμετοχή σε υπο-περιφερειακά και περιφερειακά σχήματα συνεργασίας θεωρήθηκε ως ένα βήμα προς την ένταξη στο ευρύτερο διεθνές σύστημα και την προσαρμογή ταυτόχρονα στα νέα δεδομένα και τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. ¹⁸ Επίσης, υπήρξε διάχυτη η αίσθηση ότι μια δέσμευση για συμμετοχή σε ζητήματα περιφερειακής συνεργασίας θα λάμβανε την έγκριση της διεθνούς κοινότητας σε διάφορους πολιτικούς τομείς, συμπεριλαμβανομένης της συνεργασίας ακόμη και σε θέματα ασφαλείας. Επομένως, η υποστήριξη της ολοκλήρωσης σε περιφερειακό επίπεδο υπήρξε το νέο στοίχημα για τις περισσότερες χώρες του κόσμου.

16. D. A. Lake και P. M. Morgan, 'The new regionalism in security affairs', στο D. Lake και P. M. Morgan (επιμ.), *Regional Orders: Building Security in a New World*, University Park: Penn State University Press, 1997, σελ. 6-7.

17. Να σημειωθεί ότι η διεθνής πολιτική οικονομία αποτελεί μία εκ των βασικών θεωρητικών προσεγγίσεων της περιφερειακής ολοκλήρωσης, καθώς κατά το πρόσφατο παρελθόν η Agenda της περιφερειακής ολοκλήρωσης ήταν κυρίως οικονομική (βλ. διάκριση κλασικού και νέου κύματος περιφερειακής ολοκλήρωσης). Εντούτοις, η συγκεκριμένη μελέτη θα ασχοληθεί έμμεσα με τις προτάσεις της εν λόγω προσέγγισης (θεωρία της εξάρτησης, οικονομικός φιλελευθερισμός, θεωρία των παιγνίων, κ.λπ.) καθώς θα εστιάσει σε ευρύτερα πλαίσια ανάλυσης (συστημικό επίπεδο) συμπεριλαμβάνοντας ταυτόχρονα και τις αναστοχαστικές/μεταθετικιστικές αναφορές.

18. C. Tsardanidis, 'The BSEC: From New Regionalism to Inter-regionalism?', *Agora Without Frontiers* 10(4), 2005, σελ. 362 και 368.

Από την κλασική στη σύγχρονη προσέγγιση της περιφερειακής ολοκλήρωσης

Οι ερωτήσεις εδώ είναι απλές αλλά κρίσιμες. Γιατί και πώς το στοίχημα της περιφερειακής ολοκλήρωσης απέκτησε τέτοια αξία; Ποιο υπήρξε το σημείο αφετηρίας και ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της νέας μορφής περιφερειακής ολοκλήρωσης; Μία σύντομη απάντηση θα ήταν ότι τα παλαιά περιφερειακά όργανα αναβίωσαν είτε μέσω της διαφοροποίησης των αρχικών τους στόχων είτε μέσω της διεύρυνσής τους, ενώ παράλληλα μία σειρά νέων περιφερειακών οργανώσεων άρχισε να κάνει την εμφάνισή της. Η πραγματικότητα, όμως, είναι πιο περίπλοκη.

Επομένως, για να γίνει μία σωστή προσέγγιση στο φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης απαιτείται μία συνοπτική αναδρομή στην ιστορική εξέλιξή του. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή, το εν λόγω φαινόμενο της ενοποίησης και ολοκλήρωσης των κρατών έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Οι πιο παλιές αναφορές περιφερειακών σχηματισμών αφορούσαν στους διάφορους στρατιωτικούς συνασπισμούς και την κατοχή εδάφους ως αποτέλεσμα χρήσης ισχύος και εξουσίας και όχι εκούσιας εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων και δεν διέθεταν δημοκρατική νομιμοποίηση.

Τα ιστορικά παραδείγματα της αρχαίας Αθήνας, της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και των διάφορων αυτοκρατοριών κατά τη Μεσαιωνική Περίοδο θα μπορούσαν να περιγραφούν ως χαρακτηριστικά εμπειρικά παραδείγματα αυτών των πρώιμων στρατιωτικών περιφερειακών οντοτήτων. Στον 19^ο αιώνα, η Βιομηχανική Επανάσταση και οι τεχνολογικές ανακαλύψεις που συνδέθηκαν με αυτήν έδωσαν το έναυσμα για τη δημιουργία τελωνειακών ενώσεων και την καθιέρωση προνομιακών εμπορικών συμφωνιών. Ταυτόχρονα, η ιδέα της περιφερειακής ολοκλήρωσης εξακολούθησε να παρακινείται και από στρατιωτικά κίνητρα. Εντούτοις, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα και ειδικά μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αυτή η τάση προς την περιφερειακή ολοκλήρωση αποδυναμώθηκε, και το οποιοδήποτε εγχείρημα ολοκλήρωσης διέθετε μια σαφή μεροληπτική, προνομιακή και προστατευτική φύση. Ανεξάρτητα, όμως, από το πόσο ενδιαφέρουσα μπορεί να είναι η ιστορική εξέλιξη του φαινομένου, αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι το φαινόμενο της ολοκλήρωσης έλαβε, σε ένα έστω και περιορισμένο βαθμό, τη βασική μορφή του μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά τις καταστρεπτικές συνέπειες του εν λόγω πολέμου, πολλοί από τον πολιτικό και τον ακαδημαϊκό κόσμο άρχισαν να προσεγγίζουν το έθνος-κράτος ως πηγή κινδύνου για την ειρήνη και τη σταθερότητα στον

κόσμο, δεδομένου ότι η ιστορική εμπειρία του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από πολιτικές που προωθούσαν τον εθνικισμό και τον αλυτρωτισμό με τελικό αποτέλεσμα τον πόλεμο.

Σε αυτό το πλαίσιο, νέες θεωρίες ολοκλήρωσης και πολιτικά προγράμματα (δηλαδή η μέθοδος Monnet στη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας) έκαναν την εμφάνισή τους. Η γενική έρευνα για την περιφερειακή ολοκλήρωση άκμασε τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, επικεντρώθηκε στις διαφορετικές εκδόσεις της θεωρίας ολοκλήρωσης και προωθήθηκε στην αρχή από μελετητές όπως ο Karl Deutsch και ο Ernst Haas. Η κύρια προσπάθεια αποσκοπούσε στο να βρεθούν τρόποι «υπέρβασης» του έθνους-κράτους, χωρίς αυτό να συνεπάγεται πάντα την προώθηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Υπό αυτό το νέο πρίσμα, υπήρξε μια προσέγγιση που ευνόησε την καθιέρωση των διεθνών οργανισμών, την προώθηση της συνεργασίας και τις διεθνικές δραστηριότητες γύρω από τις βασικές λειτουργικές ανάγκες.¹⁹ Μία προεξάρχουσα προσωπικότητα αυτής της προσέγγισης υπήρξε ο David Mitrany που επέκρινε και το ομοσπονδιακό σύστημα και την περιφερειακή ολοκλήρωση, επειδή και οι δύο διαδικασίες είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό το ότι βασίζονταν στο έδαφος και την εθνική κτήση και όχι στις λειτουργικές ανάγκες που δεν γνωρίζουν σύνορα. Το κύριο επιχείρημα ήταν ότι για τις λειτουργικές λύσεις δεν πρέπει να υπάρχει κανένα εδαφικό όριο, δεδομένου ότι η εδαφικότητα συνιστούσε τμήμα της βεσθφαλιανής λογικής που τελικά προώθησε τη σύγκρουση και τον πόλεμο. Ο Mitrany ενδιαφέρθηκε πρώτιστα για την πρακτική επίλυση προβλημάτων και την επίτευξη συγκεκριμένων κοινών στόχων. Η εστίασή του υπήρξε τεχνικής φύσης, δηλαδή στο πώς μπορούν να αντικατασταθούν οι εδαφικά καθορισμένες δομές λήψης αποφάσεων από διεθνείς λειτουργικές αντιπροσωπεΐες που θα οδηγήσουν προς ένα λειτουργικό διεθνές σύστημα. Υπό αυτή τη μορφή, η προσέγγισή του είναι προπάντων μια θεωρία της διεθνούς κοινωνίας βασισμένη στην αρχή «τεχνικού αυτοπροσδιορισμού» (technical self-determination).²⁰

Ο διάδοχος του λειτουργισμού, ο νεολειτουργισμός, είχε σε μεγάλο βαθμό τη φιλοδοξία να αποτελέσει τη θεωρητική βάση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, που υπογράμμιζε την επίδραση της διάχυσης, οριζόμενη ως

19. Βλ. D. Mitrany, *A Working Peace System*, Chicago: Quadrangle Books, 1966 και D. Mitrany, *The Functional Theory of Politics*, New York: St. Martin's Press, 1976.

20. D. Mitrany, *A Working Peace System: An Argument for the functional Development of International Organisation*, London: Oxford University Press, 1943, σελ. 35 και D. N. Chrysoschoou, et al., *Theory and reform in the European Union*, 2η έκδοση, Manchester and New York: Manchester University Press, 2003, σελ. 10.

«ο τρόπος με τον οποίο η δημιουργία και η εμβάθυνση της ολοκλήρωσης σε έναν οικονομικό τομέα δημιουργεί τις πιέσεις για περαιτέρω οικονομική ολοκλήρωση εντός, αλλά και πέραν, αυτού του τομέα, και μεγαλύτερη διαχειριστική ικανότητα στο ευρωπαϊκό επίπεδο».²¹ Ο Haas, ως επιφανής εκπρόσωπος του λειτουργισμού, υποστήριζε ότι η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση προωθεί τη διεθνή συνεργασία που, με τη σειρά της, οδηγεί τελικά στην πολιτική ολοκλήρωση.²² Η Ευρώπη έγινε σύντομα αντικείμενο περιπτωσιολογικής μελέτης και βρέθηκε στο επίκεντρο της συζήτησης για τις προγενέστερες περιπτώσεις περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Στο ίδιο ιστορικό και επιστημονικό περιβάλλον, ο Deutsch άσκησε δριμύεια κριτική στο κυρίαρχο ρεαλιστικό παράδειγμα υποβαθμίζοντας τον ρόλο του κράτους και δίνοντας έμφαση στην έννοια και στο πλαίσιο ανάπτυξης της κοινότητας ασφάλειας (*security community*).²³ Η προσέγγισή του βασίστηκε σε τρεις πυλώνες: ολοκλήρωση, αίσθηση της κοινότητας και ειρηνική αλλαγή. Βασικά, ο Deutsch υπέθεσε ότι πολλές από τις ίδιες διαδικασίες που οδήγησαν στην εθνική ολοκλήρωση και τον εθνικισμό, στην περίπτωση του έθνους-κράτους παρουσιάζουν εν δυνάμει ομοιότητες με τη διεθνή πολιτική και την ανάπτυξη υπερεθνικών κοινοτήτων. Στο επίκεντρο της προσέγγισής του υπήρξε η υπόθεση ότι η επικοινωνία είναι το συστατικό στοιχείο των κοινωνικών ομάδων γενικά και των πολιτικών κοινοτήτων συγκεκριμένα. Αυτό το θεωρητικό παράδειγμα σημείωνε ότι η ενίσχυση της διακρατικής συνεργασίας (είτε σε συγκεκριμένες περιοχές πολιτικής είτε απλά με την αύξηση των διακρατικών συναλλαγών) οδηγεί τελικά σε μία πιο ουσιαστική και αμοιβαία κατανόηση μεταξύ διαφορετικών λαών.

Η ακόλουθη ανάλυση από μελετητές αυτής της προσέγγισης είναι ιδιαιτέρως χρήσιμη:

Αυτή η προσέγγιση βασίστηκε σε μία εκτενή συγκριτική ανάλυση για τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται οι πολιτικές κοινότητες και η αίσθηση της ταυτότητας. Ο Deutsch και άλλοι μελετητές επικεντρώθηκαν πρωτίστως στον τρόπο με τον οποίο η αυξανόμενη αλληλεπίδραση μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών, ως αποτέλεσμα της έντασης και αύξησης των διακρατικών συναλλαγών, συνέβαλε τελικά σε ένα αυξανόμενο ποσοστό αμοιβαίας ανταπόκρισης μεταξύ ετερογενών πληθυσμών. Η βασική θέση ήταν ότι, ως αποτέλεσμα μιας σύνθετης διαδικασίας εκμάθησης, στην οποία τα κοι-

21. B. Rosamond, *Theories of European integration*, Basingstoke: Macmillan, 2000, σελ. 60.

22. E. B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces*, London: Stevens, 1958.

23. Βλ. K. Deutsch, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, New York: Greenwood Press, 1969, σελ. 7.

νά σύμβολα, οι μνήμες, οι αξίες και οι κανόνες βρήκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, οι άνθρωποι στην Ευρώπη θα άρχιζαν τελικά να αντιλαμβάνονται ότι μοιράζονται μεταξύ τους μια κοινή αίσθηση ταυτότητας.²⁴

Η βασική ιδέα ήταν ότι, όταν καθιερωθούν κανάλια επικοινωνίας τα οποία θα πολλαπλασιάσουν και θα βελτιώσουν την αλληλεπίδραση, το άμεσο αποτέλεσμα θα είναι μία σταδιακή σύγκλιση απόψεων και προσεγγίσεων και τελικά η εμφάνιση ενός κοινού αισθήματος ασφάλειας, δηλαδή μίας αίσθησης, ενός «we-feeling» με θεσμοθέτηση ή θεσμοποίηση που θα εκμηδενίσει την πιθανότητα πολεμικής αντιπαράθεσης.

Στον πραγματικό κόσμο, όμως, η δεκαετία του 1970 υπήρξε μια περίοδος «ευρωσκλήρωσης» (euroclerosis) εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, καθώς ο ρυθμός της ευρωπαϊκής ένταξης επιβραδύνθηκε αισθητά. Ταυτόχρονα, σε άλλες περιοχές του κόσμου, οι προσπάθειες να δημιουργηθούν περιφερειακοί οργανισμοί αποτύγχαναν για μία σειρά από λόγους και το άμεσο αποτέλεσμα ήταν μία υποχώρηση στη μελέτη του φαινομένου.

Επίσης, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η επιρροή του νεορεαλισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, ακόμα και σε επίπεδο αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής κρατών, και ιδίως των μεγάλων δυνάμεων, που απέδωσε μεγάλη προσοχή στην αλληλεπίδραση μεταξύ του κράτους και του διεθνούς συστήματος μη λαμβάνοντας υπόψη το υπεκρατικό/περιφερειακό επίπεδο ως ξεχωριστό επίπεδο ανάλυσης.²⁵ Οι διαχωριστικές γραμμές του Ψυχρού Πολέμου ενίσχυσαν αυτή την τάση περιθωριοποίησης του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης υπονομεύοντας έστω και έμμεσα την περιφερειακή δυναμική. Επιπλέον, όπως παρατηρεί ο Telò, «εσωστρεφείς οικονομικές πολιτικές, αδύνατα θεσμικά όργανα, η “κληρονομιά” της αποικιοκρατίας, και το βάρος της υπανάπτυξης δικαιολογούν την αποτυχία ή τον οριακό αντίκτυπο της περιφερειακής ολοκλήρωσης».²⁶ Στη δεκαετία του 1970, το ενδιαφέρον για την περιφερειακή ολοκλήρωση μειώθηκε σε μεγάλο βαθμό επειδή προέκυψαν δυσκολίες στην εντόπιση εμπειρικής τεκμηρίωσης της σημασίας της περιφερειακής ολοκλήρωσης.²⁷ Εντούτοις, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, άρχισε να αναπτύσσεται μία νέα δυναμική στη

24. L. Cram, D. Dinan και N. Nugent (επιμ.), *Developments in the European Union*, St. Martin's Press: New York, 1999, σελ. 9.

25. Βλ. τα κλασικά έργα των H. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 6η έκδοση, New York: Knopf, 1985 και K. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1979.

26. M. Telò, 'Globalization, New Regionalism and the Role of the European Union', στο M. Telò (επιμ.), *European Union and New Regionalism*, London: Ashgate, 2001, σελ. 3.

27. Puchala, 'Of blind men, elephants and international integration'.

διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με την εγκαίνισή του προγράμματος για την καθιέρωση μιας κοινής/ενιαίας αγοράς και με την παράλληλη εμφάνιση νέων περιφερειακών σχημάτων σε άλλες περιοχές του κόσμου. Αυτή η δεκαετία σηματοδότησε επίσης την έναρξη του νέου κύματος της περιφερειακής ολοκλήρωσης (new regionalism). Αυτή η εξέλιξη οδήγησε σταδιακά και σε μια διάκριση μεταξύ ενός παλαιότερου κύματος περιφερειακής ολοκλήρωσης και ενός κύματος με νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα.

Η νέα τάση περιφερειακής ολοκλήρωσης είναι ιδιαίτερα εμφανής –και κατά έναν ειρωνικό τρόπο μπορεί να επισημάνει κανείς– σε μία γεωγραφική περιοχή του κόσμου όπου αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο του διπολικού ανταγωνισμού, δηλαδή στην Ευρώπη. Από το τέλος του διπολισμού, η τάση αυτή έχει λάβει κυρίως δύο μορφές. Αφενός, οι ήδη υπάρχοντες περιφερειακοί οργανισμοί κατόρθωσαν ή προσπάθησαν τουλάχιστον να εμβαθύνουν και να επεκτείνουν το πεδίο δράσης και τις λειτουργίες τους και, αφετέρου, προέκυψαν νέες υπο-περιφερειακές οργανώσεις σε διάφορες περιοχές κυρίως της ευρωπαϊκής ηπείρου με στόχο: α) να συμβάλουν στην ασφάλεια και την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ γειτονικών χωρών, β) να ενθαρρύνουν τη συνεργασία σε διάφορες περιοχές πολιτικής, γ) να διευκολύνουν την επώδυνη μετακομμουνιστική μετάβαση, και δ) να προετοιμάσουν τις χώρες για την ένταξή τους στις δομές και τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.²⁸

Η περιφερειακή ολοκλήρωση, επομένως, επανεμφανίστηκε στη διεθνή βιβλιογραφία των Διεθνών Σχέσεων μετά από μία σύντομη περίοδο προβληματισμού και αντιμετώπιζεται έκτοτε ως αντίδοτο σε σημαντικά προβλήματα ασφάλειας και οικονομίας. Συχνά υποστηρίζεται ότι το νέο κύμα περιφερειακής ολοκλήρωσης είναι ουσιαστικά μια πρόοδος των προγενέστερων θεωριών ολοκλήρωσης καθώς υπογραμμίζει τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις του φαινομένου, υπερβαίνοντας –αλλά όχι αγνοώντας– το οικονομικό επίπεδο ανάλυσης.²⁹ Σε αντίθεση με τις προγενέστερες εκδοχές της περιφερειακής ολοκλήρωσης που στρέφονταν προς το εσωτερικό του κάθε κράτους, η πρόσφατη εκδήλωση του φαινομένου είναι πιο «ανοικτή» και προκύπτει συχνά ως αποτέλεσμα πίεσης και δυνάμεων κάτωθεν.³⁰

28. A. Cottey (επιμ.), *Subregional Cooperation in the New Europe*, London: Macmillan, 1999.

29. B. Hettne και A. Inotai, *The New Regionalism: Implications for Global Development and International Security*, UNU/WIDER, 1994 και S. Page, *Regionalism among Developing Countries*, Basingstoke: Macmillan, 2000.

30. B. Hettne και F. Söderbaum, 'The New Regionalism Approach', *Politeia* 17(3), 1998, σελ. 7-8.

Οι μελέτες του νέου κύματος της περιφερειακής ολοκλήρωσης συμπεριέλαβαν νέα δεδομένα, ιδιαίτερα εκείνα που στρέφονται προς τη συσχέτιση με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, ένα φαινόμενο που έδωσε αφορμή για μια άλλη ακαδημαϊκή συζήτηση.³¹ Το νέο είδος περιφερειακής ολοκλήρωσης έλαβε μορφή σε μια πολυπολική παγκόσμια τάξη και αποτέλεσε μέρος ενός ευρύτερου δομικού/συστημικού μετασχηματισμού όπου διάφοροι μη-κρατικοί δρώντες άρχισαν να αναπτύσσουν δραστηριότητες σε διάφορα επίπεδα του παγκοσμιοποιημένου συστήματος. Επιπλέον, έχει γίνει ένα παγκόσμιο φαινόμενο, καλύπτοντας και τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και, σε μερικές περιπτώσεις, συνδυάζοντας τις λιγότερο και περισσότερο ανεπτυγμένες στην ίδια περιφερειακή οργάνωση.

Το νέο κύμα περιφερειακής ολοκλήρωσης συνοδεύθηκε από μία ευρεία υποστήριξη για δομικές μεταρρυθμίσεις και μια διαδικασία απελευθέρωσης της οικονομίας. Το νέο αυτό φαινόμενο χαρακτηρίστηκε ως «ανοιχτός περιφερισμός». Εμπορικές συμφωνίες, οι βελτιωμένοι κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και η συνεργασία σε τομείς που υπερβαίνουν τις εμπορικές συναλλαγές αποδείχθηκαν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του «νέου περιφερισμού». Σε αυτό το πλαίσιο, ο Robert Lawrence αναφέρθηκε επίσης στα εξής: προσανατολισμοί εξαγωγής (export orientation), ένταξη στην παγκόσμια οικονομία, κατανομή των πόρων, επενδύσεις και ίσοι κανόνες (με διαφορετικές περιόδους προσαρμογής) για όλα τα έθνη.³² Επιπλέον, οι υπάρχοντες περιφερειακοί οργανισμοί επηρεάζονται πλέον από μία σειρά από δρώντες, διαφορετικής φύσης (κρατικοί και μη κρατικοί) και εύρους (τοπικοί, περιφερειακοί και παγκόσμιοι). Επίσης, τα διάφορα περιφερειακά σχήματα συνεργασίας δεν επηρεάζονται πλέον μόνο από τις διάφορες αμετάβλητες δομικές δυνάμεις που ίσχυαν κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, αλλά σε ένα βαθμό και από τις διάφορες κοινωνικές πρακτικές και την ανθρώπινη δράση.³³

31. Βλ. Hettne και Inotai, *The New Regionalism*, W. D. Coleman και G. R. D. Underhill (επιμ.), *Regionalism and Global Economic Integration: Europe, Asia and the Americas*, London and New York: Routledge, 1998, M. Telò, *European Union and New Regionalism*, Page, *Regionalism in the Developing Countries*, Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*, και A. Gamble και A. Payne (επιμ.), *Regionalism and World Order*, Basingstone: Macmillan, 1996.

32. R. Devlin και A. Estevadeordal, 'Trade and Cooperation: A Regional Public Goods Approach', Κείμενο που παρουσιάστηκε στη Διάσκεψη *Regional Integration and Public Goods*, Bruges, Belgium, 20-21 Νοεμβρίου 2003. Βλ. επίσης R. Lawrence, 'Regionalism, Multilateralism, and Integration: Changing Paradigms for Developing Countries', στο R. M. Miguel, P. Low και B. Kotshwar (επιμ.), *Trade Rules in the Making: Challenges in Regional and Multilateral Negotiations*, Washington: Brookings Institution Press, 1999, σελ. 31.

33. J. Grugel και W. Hout, *Regionalism Across the North-South Divide: State Strategies and Globalisation*, London: Routledge, 1999, σελ. 9.

Από την άλλη, ο παλαιός περιφερισμός υπήρξε ένα φαινόμενο –ή ακόμα και παράγωγο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς– του Ψυχρού Πολέμου και πραγματοποιήθηκε κυρίως στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Υπήρξε συγκεκριμένος όσον αφορά τους στόχους του (αμιγώς οικονομικός προσανατολισμός), στηρίχτηκε στο κράτος και επιβλήθηκε άνωθεν από τις αμετάβλητες δομικές συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου.³⁴ Τέλος, σε οικονομικούς όρους, ο παλαιός περιφερισμός είχε ως κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα: την υποστήριξη μίας στρατηγικής αντικατάστασης των εισαγωγών μέσω υποστήριξης της εγχώριας βιομηχανίας (import substitution industrialization [ISI] strategy), την επιβολή δασμών και άλλων εμποδίων (παρεκτροπή εμπορίου) και συνολικά λίγα κίνητρα για περιφερειακή συνεργασία. Γενικά, σε ένα βαθμό, ο παλαιός περιφερισμός σηματοδοτούσε και ενός βαθμού ασπίδα προστασίας στις δυνάμεις της παγκόσμιας οικονομίας και ως εκ τούτου κυρίαρχος στόχος ήταν ο προστατευτισμός.

Εν συντομία, ο «νέος περιφερισμός» παρουσιάζει σημαντικές διαφορές σε σχέση με τον προκάτοχό του καθώς είναι πιο πολυδιάστατος συμπεριλαμβάνοντας κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά στοιχεία, διαθέτει διαφορετικούς δρώντες και τα επίπεδα συνεργασίας διαχέονται σε τομείς τόσο χαμηλής όσο και υψηλής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Hettne και Söderbaum:

Ο νέος περιφερισμός είναι μια περιεκτική πολύπλευρη και πολυδιάστατη διαδικασία, που ευνοεί τη μεταβολή μιας συγκεκριμένης περιοχής από ένα καθεστώς σχετικής ετερογένειας σε μία κατάσταση αυξανόμενης ομοιογένειας όσον αφορά διάφορες διαστάσεις, εκ των οποίων οι σημαντικότερες είναι ο πολιτισμός, η ασφάλεια, οι οικονομικές πολιτικές και τα πολιτικά καθεστώτα.³⁵

Επιπροσθέτως, ο νέος περιφερισμός φιλοξενεί διαφορετικές ομάδες κρατών με διαφορετικά μεγέθη, κυβερνητικά συστήματα και οικονομίες, γεφυρώνοντας με αυτό τον τρόπο την κλασική διαίρεση Βορρά-Νότου. Όπως επισημαίνουν οι Gruegel και Hout, «ο περιφερισμός αντιμετωπίζεται γενικά ως ένα φαινόμενο, μέσω του οποίου όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη αναμένεται να ωφεληθούν αν και η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μπορεί τελικά να οδηγήσει σε μια σύγκρουση συμφερόντων».³⁶

Αυτή την περίοδο, μπορεί να παρατηρήσει κανείς μία τρίτη γενιά περιφερισμού. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα –και ουσιαστικά το μοναδικό

34. R. Tavares, 'The State of the Art of Regionalism: The Past, Present and Future of a Discipline', UNU-CRIS Working Papers, W-2004/10, σελ. 10.

35. Hettne και Söderbaum, 'The New Regionalism Approach', σελ. 7.

36. Gruegel και Hout, *Regionalism Across the North-South Divide*.

προς το παρόν— είναι η ΕΕ. Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό γνώρισμα σε αυτή την πιο προωθημένη εκδοχή του περιφερισμού είναι ότι τα διάφορα περιφερειακά θεσμικά σχήματα συνεργασίας έχουν μια «ταυτότητα» εξωτερικής πολιτικής και έτσι κινούνται στην παγκόσμια σκηνή ως ένας παγκόσμιος δρών. Βέβαια, υπό αυτό το πρίσμα, κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι αυτή η τρίτη γενιά περιφερισμού είναι περισσότερο ένα θετικό σενάριο για το μέλλον όπου οι διάφορες περιφερειακές πολιτικές (της ΕΕ για ένα παράδειγμα) θα αποκτήσουν ουσιαστική ισχύ με διεθνές αντίκτυπο, προωθώντας ταυτόχρονα πολυδιάστατες διαπεριφερειακές ρυθμίσεις και συμφωνίες.³⁷ (Να σημειωθεί ότι η ΕΕ παραδοσιακά προτιμά να βρίσκεται σε επαφή με άλλα περιφερειακά σχήματα συνεργασίας από ό,τι με μεμονωμένα κράτη). Εντούτοις, δεδομένου ότι ο νέος περιφερισμός έχει ήδη διανύσει δύο δεκαετίες, είναι ίσως η κατάλληλη στιγμή αυτή η διάκριση (μεταξύ παλαιού και νέου) να καταργηθεί και να προσδιοριστεί συνολικά η μελέτη του περιφερισμού ως αναζήτηση ενός κινούμενου στόχου, ακόμα κι αν αυτό δημιουργεί, ως ένα βαθμό, ένα περίπλοκο οντολογικό πρόβλημα.

Η σύγχρονη θεωρητική προσέγγιση: τα δύο (συν ένα) επίπεδα ανάλυσης

Είναι αντιληπτό, ότι η μελέτη του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης στις Διεθνείς Σχέσεις συνοδεύεται από μια πλούσια θεωρητική παράδοση που μέχρι τώρα έχει παραγάγει αναλυτικές εργασίες ιδιαίτερης μεθοδολογικής ποικιλομορφίας. Παρόλα αυτά, το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης, όπως οι Διεθνείς Σχέσεις και η Πολιτική Επιστήμη γενικότερα, χαρακτηρίζεται από πλήθος υποθέσεων που η κάθε μία προσπαθεί να καταρρίψει την άλλη, ενώ η έλλειψη μιας ευρέως αποδεκτής θεωρίας περιφερειακής ολοκλήρωσης περιπλέκει την κατάσταση. Ως αφετηρία της ανάλυσης θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν:

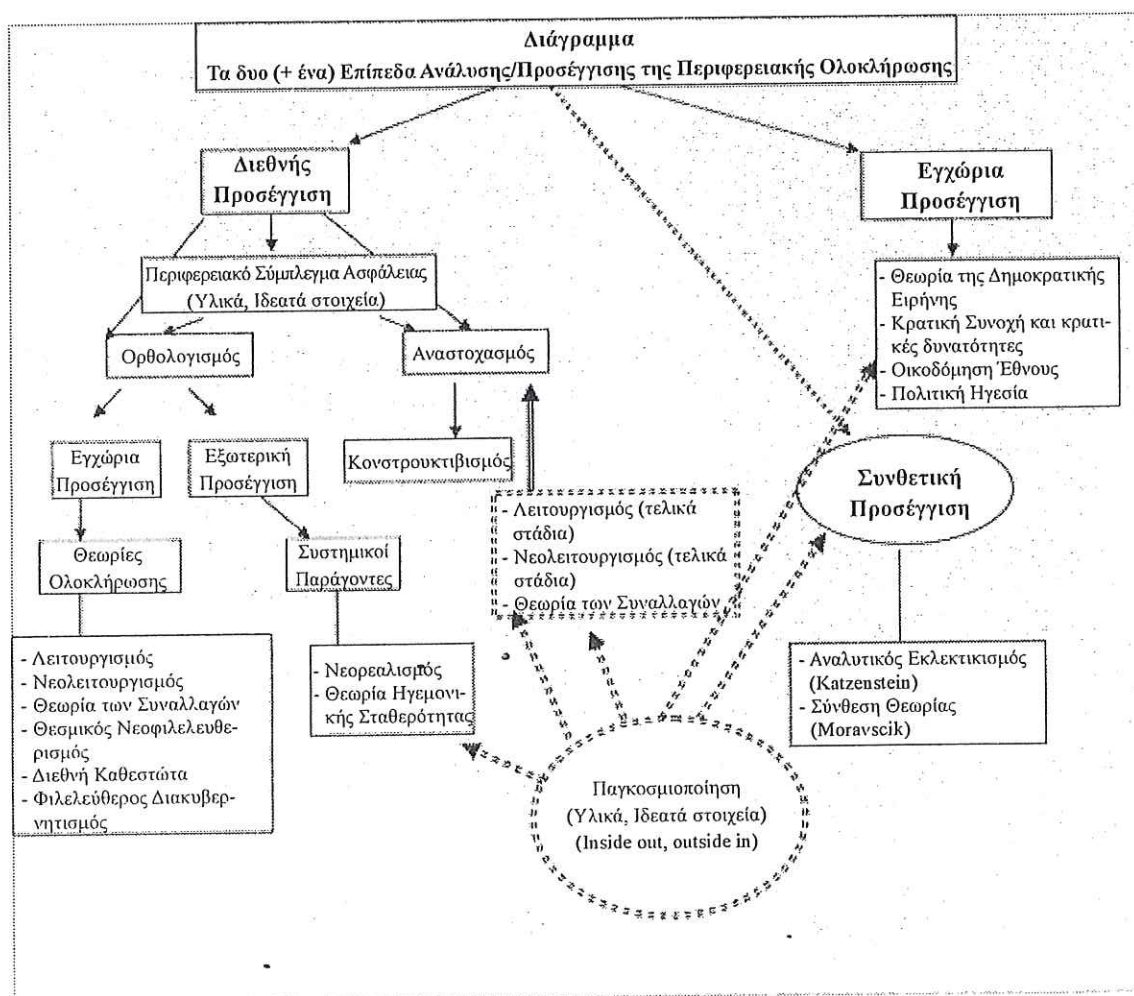
- α) η αυξανόμενη περιφερειακή αλληλεπίδραση (εμπορικές σχέσεις, οικονομικές συναλλαγές), που γεννά την ανάγκη για τη δημιουργία θεσμών και μηχανισμών περιφερειακής εμβέλειας,
- β) οι προτιμήσεις και οι στρατηγικές των ηγετικών κρατών της περιοχής (regional hegemons),
- γ) οι διάφοροι λειτουργικοί σύνδεσμοι (functional linkages), αν και

37. L. Van Langenhove και A.-C. Costea, 'EU's foreign policy identity: from "new regionalism" to third generation regionalism?', στο J. Bain και M. Holland (επιμ.), *European Union Identity*, Baden-Baden: Nomos, 2007, σελ. 86-104.

διαφορετικοί, που είναι σαφώς σημαντικοί μηχανισμοί στην καθιέρωση μιας περιοχής,

δ) οι εξωτερικοί βασικοί δρώντες, οι οποίοι ασκούν σημαντική επιρροή στον σχηματισμό των διαφόρων περιοχών.

Παρόλα αυτά, η ακριβής λογική πίσω από το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης παραμένει ακόμα υπό αμφισβήτηση από τις κύριες Σχολές Σκέψης – συμπεριλαμβανομένων των τμημάτων τους στις Διεθνείς Σχέσεις. Τα σημαντικότερα θεωρητικά υποδείγματα των Διεθνών Σχέσεων έχουν επιδιώξει να εξηγήσουν το φαινόμενο της ολοκλήρωσης και κατά κάποιον τρόπο οι κύριες προσεγγίσεις σε μερικά σημεία αποκλίνουν, ενώ σε άλλα συγκλίνουν, ενίοτε εμπλουτίζοντας η μία την άλλη και δημιουργώντας γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη θεωρητικών και εμπειρικών συζητήσεων. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθεί το διάγραμμα που ακολουθεί και απεικονίζει την πολυεπίπεδη ανάλυση/προσέγγιση στο φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Το διεθνές επίπεδο ανάλυσης: ορθολογισμός και εγχώρια προσέγγιση

Θεσμικός νεοφιλελευθερισμός

Ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός (neoliberal institutionalism) υποστηρίζει ότι τα κράτη, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους, επιδιώκουν την καθιέρωση σχέσεων αλληλεξάρτησης με άλλα κράτη σε τομείς όπου υφίστανται κοινά συμφέροντα. Η αλληλεξάρτηση, επομένως, αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο στη «μεταβαλλόμενη αντίληψη του συμφέροντος».³⁸

Θεωρητικοί αυτή της σχολής, όπως ο Robert Keohane, προσεγγίζουν την περιφερειακή ολοκλήρωση ως την απάντηση των κρατών στις αρνητικές συνέπειες της αλληλεξάρτησης. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι, για να αντιμετωπιστούν οι διάφορες δυσκολίες που προκύπτουν από τη δράση σε διάφορες περιοχές πολιτικής, αυτό που απαιτείται είναι η καθιέρωση κανόνων, νορμών και θεσμικών μηχανισμών ικανών να διευκολύνουν τη διεθνή συνεργασία. Κατά συνέπεια, οι διάφοροι υπολογισμοί και τα συμφέροντα των κρατών τείνουν να αλλάζουν μέσα από αυτή τη διαδικασία θεσμοποίησης της συνεργασίας. Όπως υποστηρίζουν οι Keohane και Nye:

Ακόμα κι αν καταλάβουμε τόσο τις κρατικές προτιμήσεις (state preferences) όσο και τη δομή του συστήματος, δεν θα είμαστε σε θέση τελικά να κατανοήσουμε επαρκώς την κρατική συμπεριφορά, εκτός αν συνυπολογίσουμε και άλλες παραμέτρους του συστήματος, όπως ο χαρακτήρας των διεθνών και διεθνικών αλληλεπιδράσεων και η φύση των διεθνών θεσμών.³⁹

Αυτή η σχολή σκέψης επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους η στρατηγική αλληλεπίδραση μεταξύ των δρώντων μπορεί να διαχειριστεί την αλληλεξάρτηση σε οποιοδήποτε τομέα των διεθνών σχέσεων και εξετάζει τόσο τον αντίκτυπο των θεσμικών οργάνων στην κρατική δράση, όσο επίσης και τη φύση της θεσμικής αλλαγής. Η προσέγγιση του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού διακρίνεται σε δύο τάσεις: η μία προσεγγίζει τον

38. R. O. Keohane, 'Institutionalist Theory and the Realist Challenge After the Cold War', στο D. Baldwin (επιμ.), *Neorealism and Neoliberalism*, New York: Columbia University Press, 1993, σελ. 271.

39. R. O. Keohane and J. Nye, Jr., 'Power and Interdependence revisited', *International Organization* 41(4), 1987, σελ. 739.

περιφερισμό ως διαδικασία δημιουργίας των θεσμικών οργάνων και των καθεστώτων για τον πολιτικό συντονισμό όπου το κράτος ενεργεί ως διαπραγματευτής στο διακυβερνητικό επίπεδο, και η άλλη αντιμετωπίζει τη δράση ως αποτέλεσμα των διαδικασιών χάραξης πολιτικής και των σχέσεων κράτους-κοινωνίας.⁴⁰

Στον πυρήνα των φιλελεύθερων θεωριών της οικονομικής αλληλεξάρτησης είναι το αξίωμα ότι οι αυξανόμενες ροές των αγαθών, των υπηρεσιών, των παραγόντων ή ακόμη και των ρύπων, δημιουργούν τις διεθνείς πολιτικές εξωτερικότητες (externalities) μεταξύ των εθνών που προκαλούν στη συνέχεια την ανάγκη για συντονισμό στο πολιτικό επίπεδο. Τα αυξανόμενα επίπεδα αλληλεξάρτησης, επομένως, δημιουργούν το αίτημα και την ανάγκη για διεθνή συνεργασία.⁴¹

Από αυτή την άποψη, ο θεσμικός νεοφιλελευθερισμός υποστηρίζει ότι ο περιφερισμός προκύπτει όταν τα κράτη ορίζουν τα κοινά τους συμφέροντα ως αποτέλεσμα της αλληλεξάρτησης.⁴² Με στόχο τη διαχείριση της πολυπλοκότητας και την άσκηση ουσιαστικής επιρροής στις πολιτικές των κυβερνήσεων, η θεσμοποίηση των διεθνών σχέσεων αντιμετώπισε την πολιτική της αλληλεξάρτησης και ενδιαφέρθηκε εις βάθος για τη δημιουργία των θεσμικών όρων για την ολοκλήρωση.

Διεθνή καθεστώτα

Η θεωρία των καθεστώτων εισήχθη από τον John Ruggie στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και σύντομα έθεσε μία σειρά από ιδιαιτέρως ελκυστικά εργαλεία στη διάθεση των θεσμικών νεοφιλελεύθερων. Συγκεκριμένα, ο Ruggie όρισε τα διεθνή καθεστώτα ως «δέσμη αμοιβαίων προσδοκιών, νορμών, κανονισμών, σχεδίων, οργανωτικών δράσεων και χρηματοοικονομικών δεσμεύσεων που έχει γίνει αποδεκτή από μία ομάδα κρατών».⁴³ Στη συνέχεια, ο Steven Krasner εμβάθυνε στην έννοια και όρισε τα καθεστώτα ως «θεσμούς που διέπονται από κανόνες, διαδικασίες λήψης αποφάσεων και άλλες διαδικασίες που ευνοούν σύγκλιση των προσδοκιών».⁴⁴ Συνολικά, ο Krasner προσέγγισε τα καθεστώτα ως όργανα των κρατικών

40. S. D. Krasner (επιμ.), *International Regimes*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983.

41. R. O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.

42. R. Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books, 1984.

43. J. Ruggie, 'International Responses to Technology: Concepts and Trends', *International Organization*, 29(3), 1975, σελ. 557-584.

44. S. D. Krasner, 'Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables', στο Krasner (επιμ.), *International Regimes*, σελ. 2.

οντοτήτων που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως από τα ισχυρά κράτη και υποστήριξε ότι τα καθεστώτα είναι: «σύνολα αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων εντός των οποίων οι προσδοκίες των δρώντων συγκλίνουν σε ένα δεδομένο αντικείμενο των διεθνών σχέσεων».⁴⁵

Τα διεθνή καθεστώτα αποτελούν συχνά απάντηση σε μια ανάγκη συντονισμού της δράσης για ένα συγκεκριμένο ζήτημα και από αυτή την άποψη εξυπηρετούν κρίσιμες λειτουργικές ανάγκες στις διεθνείς σχέσεις, ιδίως στη σημερινή εποχή που η ραγδαία άνοδος της τεχνολογίας και των τηλεπικοινωνιών καθιστά την ολοκλήρωση, τόσο στο διεθνές όσο και στο περιφερειακό επίπεδο, επιτακτική ανάγκη. Ελλείψει ενός κυριαρχικού (overarching) καθεστώτος, για παράδειγμα, οι τηλεπικοινωνίες μεταξύ των χωρών θα έπρεπε να λειτουργήσουν στη βάση πολυάριθμων διμερών συμφωνιών, οι οποίες θα γίνονταν με την πάροδο του χρόνου αδιανόητα περίπλοκες για να ρυθμίσουν την κατάσταση των τηλεπικοινωνιών διεθνώς.

Μερικοί μελετητές υπογραμμίζουν τη σημασία ενός ηγεμόνα για την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος και ύστερα για να δοθεί η απαραίτητη ορμή (momentum). Ένα καλό παράδειγμα είναι οι ΗΠΑ που έχουν συμβάλει στην ίδρυση οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.⁴⁶ Η λογική είναι ότι ένας ηγεμών, που είναι ο κυρίαρχος δρών στη διεθνή πολιτική και οικονομία, βρίσκεται σε θέση να αποκομίσει τα σημαντικότερα κέρδη από την καθιέρωση περιφερειακών ή και παγκόσμιων προτύπων.

Φιλελεύθερος διακυβερνητισμός

Ο Andrew Moravcsik εξέτασε τη θεσμική ανάπτυξη της ΕΕ (μακράν η σημαντικότερη περιπτωσιολογική μελέτη) μέσω μιας ανάλυσης της εθνικής διαμόρφωσης των προτιμήσεων και της διακυβερνητικής στρατηγικής αλληλεπίδρασης (και διαπραγμάτευσης) και προσέγγισε τη διαδικασία της ολοκλήρωσης ως ένα διεθνές καθεστώς πολιτικού συντονισμού.⁴⁷

Η εν λόγω θεωρία των σχέσεων κράτους-κοινωνίας βασίστηκε σε μία φιλελεύθερη θεωρία προτιμήσεων εστιάζοντας ταυτόχρονα στις διαπραγματευτικές δυνατότητες μεταξύ των κρατών. Ακολουθώντας την παράδο-

45. Ibid., 2.

46. S. Strange, "Cave! Hic Dragones: A Critique of Regime Analysis", στο Krasner (επιμ.), *International Regimes*.

47. A. Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies* 31(4), 1993, σελ. 480.

ση των φιλελεύθερων θεωριών των Διεθνών Σχέσεων, ο Moravcsik είδε τους πολιτικούς στόχους των κυβερνήσεων ως απαντήσεις στις πιέσεις από τις εσωτερικές ομάδες –τις λεγόμενες *élites*– που υπήρξαν αποτέλεσμα της αλληλεξάρτησης.

Πιο συγκεκριμένα, ο Moravcsik χρησιμοποίησε μία διαδικασία τριών σταδίων για να σχηματίσει τη θεωρία του:

- α) Η εγχώρια διαδικασία διαμόρφωσης των προτιμήσεων, που καλείται επίσης *ζήτηση πολιτικής* (policy demand), είναι η διαδικασία όπου διάφοροι δρώντες (π.χ. οικονομικές *élites*, ομάδες πίεσης) επηρεάζουν τη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής, συμπεριλαμβάνοντας τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία.
- β) Η διακρατική διαπραγμάτευση, που καλείται επίσης *προσφορά πολιτικής* (policy supply) και σχετίζεται με την έκβαση της διεθνούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των κρατών η οποία καθορίζεται από τις προτιμήσεις και τη διαπραγματευτική ισχύ των κρατών.
- γ) Υπερεθνικά όργανα που, μόλις δημιουργηθούν, τείνουν να καταστήσουν τη συνεργασία πιθανότερη για πολλούς λόγους, συμπεριλαμβανομένης της μείωσης των απωλειών που προκύπτουν από τη χρονοβόρο και συχνά επίπονη διαδικασία των διακυβερνητικών διαπραγματεύσεων.

Συνολικά, η συμβολή του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού στη μελέτη του περιφερισμού μεταλαμπάδευσε τα πρότυπα ολοκλήρωσης της ΕΕ και σε άλλες περιοχές του κόσμου, διευκρινίζοντας τους όρους υπό τους οποίους μπορεί να εμφανιστεί μια παρόμοια διαδικασία αλλού, έστω και αν αυτό αμφισβητείται από πολλούς θεωρητικούς.

Το διεθνές επίπεδο ανάλυσης: ορθολογισμός και συστημική ανάλυση

Νεορεαλισμός

Ο πολιτικός ρεαλισμός γνώρισε ευρεία αποδοχή με την άνοδο του έθνους-κράτους, καθώς παραδοσιακά η βασική του θέση είναι ότι τα κράτη ως λογικοί δρώντες (rational actors) επιδιώκουν να αυξήσουν την ισχύ τους και να μεγιστοποιήσουν την ασφάλειά τους. Οποιαδήποτε συνεργασία μεταξύ των κρατών εξηγείται σε αυτά τα πλαίσια ως *λειτουργική* (functional) στη βάση της μεγιστοποίησης της ασφάλειας των μεμονωμένων κρατών και έρχεται φυσικά σε αντιδιαστολή με τις παραδοχές των ιδεαλιστικών σχολών. Προσεγγίζοντας το διεθνές γίνεσθαι ως πεδίο μάχης μεταξύ των

Μεγάλων Δυνάμεων, οι ρεαλιστές είδαν την εκχώρηση τμημάτων εξουσίας από τα κράτη προς ευρύτερους περιφερειακούς σχηματισμούς συνεργασίας ως μία «ανωμαλία» του συστήματος ή ως κάτι που εξυπηρετούσε κρατικούς στόχους και είχε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα.

Στον πυρήνα της εν λόγω θεωρίας βρίσκεται το επιχείρημα ότι τα κράτη προωθούν τα συμφέροντά τους κάτω από συνθήκες ενός αδιάκοπου αγώνα για ισχύ και σύμφωνα πάντα βάσει της εθνικότητας.⁴⁸ Συνολικά, ο νεορεαλισμός είτε υποβαθμίζει είτε απλά αγνοεί όλα τα επίπεδα ανάλυσης εκτός του συστημικού. Ίσως, εξαίρεση αποτελεί η προσέγγιση του Steven Walt που προσεγγίζει το περιφερειακό επίπεδο με έναν εμπειρικό τρόπο, αποφεύγοντας όμως να εξετάσει τη θεωρητική του υπόσταση ή τις επιπτώσεις του στο διεθνές σύστημα.⁴⁹

Υπό αυτή την έννοια, ο νεορεαλισμός ανήκει στις συστημικές θεωρίες τονίζοντας τη σημασία των ευρύτερων (γεω)πολιτικών δομών, εντός των οποίων υφίστανται οι διάφορες περιφερειακές πρωτοβουλίες, και τον αντίκτυπο των διεθνών πιέσεων στις περιφέρειες. Συνεπώς, προσεγγίζει τον περιφερισμό υιοθετώντας μία εξωτερική οπτική γωνία (*outside-in perspective*) και η ανάλυση της θέσης του τοποθετείται στο ευρύτερο συστημικό πλαίσιο. Παραδείγματος χάριν, οι υπερασπιστές του ρεαλισμού, όπως ο Mearsheimer, έχουν υπογραμμίσει επανειλημμένως τη θεμελιώδη σημασία του γεωγραφικού πλαισίου και υποστηρίζουν ότι η επιτυχία των διάφορων περιφερειακών θεσμών συνεργασίας εξαρτάται από τις πολιτικές των μεγάλων δυνάμεων που ορίζουν τη διεθνή δομή.⁵⁰ Στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η εν λόγω διαδικασία ενθαρρύνθηκε από την αμερικανική ηγεμονία και ενσωματώθηκε σε ένα υπερατλαντικό πλαίσιο ασφάλειας (δηλαδή το NATO).⁵¹ Πράγματι, όπως υποστηρίζει ο Hurrell, ο νεορεαλισμός υπογραμμίζει τη σημασία των διεθνών συσχετισμών δυνάμεων και τη δυναμική του διεθνούς πολιτικού ανταγωνισμού.⁵²

Λαμβάνοντας υπόψη την άναρχη και συγκρουσιακή φύση του διεθνούς συστήματος, ο νεορεαλισμός μεταχειρίζεται τις περιοχές –βασικά τους περιφερειακούς οργανισμούς– ως εργαλεία εξωτερικής πολιτικής για τα

48. Βλ. Morgenthau, *Politics Among Nations*.

49. B. Buzan και O. Wæver, *Regions and Powers – The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, σελ. 28.

50. W. Wallace, 'Regionalism in Europe: Model or Exception', στο Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*.

51. John Mearsheimer, 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', *International Organization* 15, (1990).

52. A. Hurrell, 'Regionalism in Theoretical Perspective', στο Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*, σελ. 47.

κράτη που επιδιώκουν την εξυπηρέτηση των εθνικών τους συμφερόντων, δηλαδή ως όργανα αύξησης του σχετικού τους οφέλους. Πιο συγκεκριμένα, ο Waltz υποστηρίζει ότι τα κράτη, που περιορίζονται από το άναρχο διεθνές σύστημα, συμμετέχουν σε συμμαχίες για να αντιμετωπίσουν τις κοινές εξωτερικές προκλήσεις.⁵³ Όπως επισημαίνει ο Walt, ο περιφερισμός εξετάζεται ως απάντηση στις εξωτερικές προκλήσεις και παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με τον σχηματισμό συμμαχιών.⁵⁴

Επιπλέον, οι νεορεαλιστές, και πιο συγκεκριμένα ο Waltz, υποστηρίζουν συνήθως ότι η ισχύς των μεγάλων περιφερειακών δυνάμεων προσαθεί να εξισορροπηθεί ή να αντισταθμιστεί από συνασπισμούς κρατών μικρότερης ισχύος και έτσι οι περιφερειακοί οργανισμοί θα μπορούσαν να περιγραφούν ως «εξισορροπητικοί μηχανισμοί» (*balancing mechanisms*). Σύμφωνα με τη λογική των νεορεαλιστών, τα μικρού και μεσαίου μεγέθους κράτη ενίοτε μπαίνουν στον πειρασμό να αποκλείσουν τις αναδυόμενες δυνάμεις από τις περιφερειακές οργανώσεις. Από αυτή την άποψη, ο περιφερισμός μπορεί να θεωρηθεί απάντηση στην ύπαρξη μιας πραγματικής ή πιθανής ηγεμονικής δύναμης ή προσπάθεια περιορισμού της ανεξέλεγκτης άσκησης ισχύος εκ μέρους της ηγεμονικής δύναμης μέσω της δημιουργίας των περιφερειακών σχημάτων συνεργασίας. Ταυτόχρονα, η ακριβώς αντίθετη υπόθεση είναι επίσης εύλογη: τα μικρότερα ή μεσαίου μεγέθους κράτη μπορεί να επιδιώκουν την «περιφερειακή στέγαση» υπό την προστασία του περιφερειακού ηγεμόνα με την ελπίδα πρόσθετων ανταμοιβών (*bandwagoning*).⁵⁵ Τέλος, υπάρχει και το επιχείρημα που υποστηρίζει ότι τα μικρά κράτη παρακινούνται να εισέλθουν σε περιφερειακά σχήματα συνεργασίας ώστε να βελτιώσουν τη διαπραγματευτική τους ισχύ έναντι άλλων ανταγωνιστικών, επιθετικά διακείμενων χωρών. Συνολικά, με βάση τα προαναφερθέντα αξιώματα του νεορεαλισμού, η λογική του περιφερισμού φαντάζει ως η μόνη σανίδα σωτηρίας για τα μικρομεσαία κράτη που είναι εγκλωβισμένα στον κόσμο των ισχυρών.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι νεορεαλιστές θεωρούν ότι η λογική της απειλής και της ισορροπίας δυνάμεων είναι απλά αναπόφευκτη στην εξήγηση του περιφερισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στη ρεαλιστική σκέψη είναι και η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και αργότερα της ΕΕ, όπου

53. Waltz, *Theory of International Politics*.

54. S. M. Walt, *The Origins of Alliances*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990.

55. Ο Hurrell υποστηρίζει συγκεκριμένα: «Αυτού του είδους η συμπεριφορά είναι συνήθης όταν η διαφοροποίηση της ισχύος (*power differential*) είναι πολύ μεγάλη, όταν υπάρχουν λίγες εναλλακτικές στη συμπίεση με τον ηγεμόνα και όταν το κράτος βρίσκεται σε γεωγραφική εγγύτητα με αυτόν». Βλ. Hurrell, 'Regionalism in Theoretical Perspective', στο Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*, σελ. 52.

η επιρροή σημαντικών εξω-περιφερειακών δυνάμεων, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση, διαμόρφωσαν μέσω των πολιτικών τους το πλαίσιο της ολοκλήρωσης, ακόμα πιο αποφασιστικά, όπως υποστηρίζουν, και από τον γαλλογερμανικό άξονα. Γι' αυτό και υποστηρίζεται ευρέως ότι οι προοπτικές περαιτέρω ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, υπό τις παρούσες συνθήκες, είναι εξαιρετικά δυσοίωνες. Τέλος, συζητώντας τις υποθέσεις των νεορεαλιστών, υπάρχει το επιχείρημα ότι το διεθνές περιβάλλον είναι τελικώς πολύ άναρχο και οι προθέσεις των δρώντων αρκετά αβέβαιες ώστε τα κράτη να παραμείνουν σε οποιαδήποτε περιφερειακή διευθέτηση που μπορεί είτε να περιορίσει τη μονομερή δράση τους για αύξηση των κερδών τους ή/και να αυξήσει το όφελος άλλων μερών. Στο νεορεαλιστικό παράδειγμα, οι διακρατικές σχέσεις είναι πάντα ανταγωνιστικές. Η ανασφάλεια ενός κράτους έχει περιγραφεί από τον Waltz ως εξής:

Όταν βρεθούν αντιμέτωπα με τη πιθανότητα συνεργασίας για την αποκομιση αμοιβαίων οφελών, τα κράτη που διακατέχονται από ανασφάλεια θα ρωτήσουν πώς θα κατανεμηθεί το κέρδος. Δεν θα ρωτήσουν «θα κερδίσουμε όλοι μας;», αλλά «ποιος έχει να αποκομίσει περισσότερα οφέλη» ... Η κατάσταση αυτής της αβεβαιότητας ... η αβεβαιότητα κάθε κράτους για τις μελλοντικές προθέσεις και τις ενέργειες του άλλου ... λειτουργεί ενάντια στη συνεργασία τους.⁵⁶

Εν συντομία, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο νεορεαλισμός οδηγεί στις ακόλουθες παραδοχές όσον αφορά τον περιφερισμό:

- α) Οι εξωτερικοί συσχετισμοί ισχύος και οι εξωτερικές πιέσεις είναι κρίσιμοι μηχανισμοί στη διαδικασία του περιφερισμού. Εν προκειμένω, ο νεορεαλισμός αντιλαμβάνεται τον περιφερισμό μέσω της υιοθέτησης μιας εξωτερικής οπτικής (outside-in) που στόχο έχει να αναδείξει το ευρύτερο πλαίσιο.
- β) Οι περιφερειακοί οργανισμοί θεωρούνται εργαλεία εξωτερικής πολιτικής των κρατών που έχουν ως στόχο την εξυπηρέτηση των εθνικών τους συμφερόντων και επομένως δεν πρέπει να θεωρούνται πλατφόρμες συνεργασίας.
- γ) Ο περιφερισμός ενίοτε μπορεί να αντιμετωπίζεται επίσης ως «σηματισμός συμμαχιών» (alliance formation).

56. Waltz, *Theory of International Politics*, σελ.105.

- δ) Οι περιφερειακές οργανώσεις λειτουργούν επίσης ως εξισορροπητικοί μηχανισμοί στην άνοδο των περιφερειακών ηγεμόνων.
- ε) Ο περιφερισμός μπορεί να διατηρηθεί επίσης από πιο αδύναμα κράτη που επιδιώκουν την περιφερειακή ολοκλήρωση με τη συμμετοχή του περιφερειακού ηγεμόνα με την προσδοκία των πρόσθετων ανταμοιβών. Συγχρόνως, υποστηρίζεται ότι ο περιφερισμός χρησιμοποιείται ως διαδικασία από τους περιφερειακούς ηγεμόνες ώστε να «θεσμοποιήσουν» την κυριαρχία τους και να μειώσουν παράλληλα το κόστος συναλλαγής και εποπτείας που ενυπάρχουν σε ένα σημαντικό αριθμό διμερών σχέσεων.
- στ) Ο νεορεαλισμός γενικά δεν πιστεύει στη διάρκεια των περιφερειακών οργανισμών, δεδομένου ότι βασικό αξίωμα στο νεορεαλιστικό παράδειγμα είναι ότι τα κράτη δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στη σχετική ισχύ από ό,τι στην απόλυτη ισχύ.
- ζ) Τέλος, στα διάφορα θεσμικά στοιχεία (θεσμικά όργανα, διακυβερνητικές επιτροπές, κ.λπ.) δεν αποδίδεται μεγάλη βαρύτητα από τους νεορεαλιστές, δεδομένου ότι θεωρούνται εφήμερα και τεχνικής φύσης.

Θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας

Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας (hegemonic stability theory) είναι ένα σημαντικό παρακλάδι της θεωρίας του νεορεαλισμού και εξετάζει τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν τα ηγεμονικά κράτη στη διαδικασία της ολοκλήρωσης. Η εν λόγω θεωρία διακρίνει δύο είδη ηγεμονικών κρατών. Από τη μία υπάρχει ο καλοπροαίρετος ηγεμών, που επιδιώκει τη σταθερότητα και την επίτευξη κοινών στόχων, και από την άλλη υπάρχει η περίπτωση της «καταναγκαστικής ηγεμονικής σταθερότητας». Συνολικά, η κεντρική ιδέα αυτής της θεωρίας είναι ότι η σταθερότητα του διεθνούς συστήματος απαιτεί ένα ενιαίο κυρίαρχο κράτος για να διατυπώσει και να επιβάλει τους κανόνες της αλληλεπίδρασης μεταξύ των σημαντικότερων μελών του συστήματος. Για τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, η ύπαρξη ενός κυρίαρχου κράτους είναι μια σημαντική προϋπόθεση για τη διακρατική συνεργασία. Όταν εφαρμόζεται στις διάφορες περιφερειακές ρυθμίσεις, η ηγεμονική παρουσία συνιστά εχέγγυο επιτυχίας.

Υπογραμμίζοντας τον σημαντικό ρόλο της ηγεμονικής δύναμης όσον αφορά τη βιωσιμότητα του περιφερισμού, όπως επίσης σημειώνει ο

Grieco, «ο περιφερισμός δεν διατηρεί την ίδια δυναμική σε περιοχές όπου η περιφερειακή δύναμη είναι λιγότερο ορατή». ⁵⁷ Το γενικό επιχείρημα που προβάλλουν νεορεαλιστές, όπως ο Robert Gilpin και ο Stephen Krasner, είναι ότι η περιφερειακή συνεργασία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την παρουσία μιας ηγεμονίας που επιβαρύνεται, έστω και προσωρινά, με το κόστος δημιουργίας των απαραίτητων θεσμικών μηχανισμών μέσω των οποίων η αλληλεξάρτηση μπορεί να διατηρηθεί και να αποφέρει καρπούς. ⁵⁸ Από τη στιγμή, όμως, που ο ηγεμόνας βρεθεί σε κυρίαρχη θέση και εξυπηρετήσει τους στόχους του, τα διάφορα θεσμικά όργανα και ο θεσμοποιημένος περιφερισμός (institutionalised regionalism) είναι περιττός ή βρίσκεται στο περιθώριο.

Εντούτοις, η ερώτηση θα μπορούσε επίσης να αντιστραφεί: είναι τελικά ο περιφερειακός ηγεμόνας προϋπόθεση για επιτυχή συνεργασία στους περιφερειακούς (και άλλους διεθνείς) οργανισμούς, όπως επισημαίνει ο Gilpin; ⁵⁹ Η, μήπως, η διατήρηση της συνεργασίας από τις χώρες μπορεί να λειτουργήσει εξισορροπητικά «μετά από την ηγεμονία»; ⁶⁰ Ο Mattli υποστηρίζει ότι ενώ οι διάφοροι «παράγοντες ζήτησης» (demand factors), που προέρχονται από τις εξωτερικότητες και το κόστος της συναλλαγής, είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την περιφερειακή συνεργασία, το ίδιο ισχύει τελικά και για την ύπαρξη αδιαμφισβήτητης ηγεσίας. Ακολουθώντας, μάλιστα, το ιστορικό παράδειγμα της γαλλογερμανικής συνεργασίας στην Ευρώπη, παρατηρεί ότι η ηγεσία μπορεί να προέλθει όχι μόνο από ένα ηγεμονικό κράτος, αλλά και από έναν ηγεμονικό συνασπισμό. ⁶¹ Αν και αυτό το επιχείρημα φαίνεται εμπειρικά σωστό, απαντά επίσης σε μια ερώτηση με μια άλλη ερώτηση: το ερώτημα «ποιοι είναι οι όροι για περιφερειακή συνεργασία;» μετατρέπεται στο ερώτημα «ποιοι είναι οι όροι για ηγεμονική συνεργασία προκειμένου να προωθηθεί η περιφερειακή συνεργασία;».

57. J. Grieco, 'Realist International Theory and the Study of World Politics', στο M. W. Doyle και J. G. Ikenberry (επιμ.), *New Thinking in International Relations Theory*, Boulder, CO: Westview Press, 1997, σελ. 163-201.

58. «Η ηγεμονία μπορεί να ιδωθεί ως μια κατάσταση όπου ένα κράτος είναι αρκετά ισχυρό όσο και πρόθυμο να διατηρήσει τους βασικούς κανόνες που καθορίζουν τις διακρατικές σχέσεις». Βλ. R. O. Keohane and J. S. Nye, Jr., *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, MA: Little, Brown, 1997, σελ. 44 και 49-50.

59. R. Gilpin, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton: Princeton University Press, 2001, σελ. 93-97.

60. Keohane, *After Hegemony*.

61. W. Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Μετά από αυτή τη συνοπτική εισαγωγή στη θεωρία ηγεμονικής σταθερότητας, θα ήταν ενδιαφέρον να τεθούν μερικά ερωτήματα. Το πρώτο που πρέπει να εξεταστεί είναι πώς ορίζεται ένας ηγεμόνας. Ποια είναι, δηλαδή, τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ηγεμόνα; Σύμφωνα με τον Keohane, ένα κράτος, για να είναι ηγεμόνας, πρέπει να έχει τρεις ιδιότητες: α) την ικανότητα να επιβάλλει τους κανόνες του συστήματος, β) τη θέληση να το πράττει, και γ) την ικανότητα δέσμευσης σε ένα σύστημα που γίνεται αντιληπτό ως αμοιβαία επωφελές και από άλλα σημαντικά κράτη.⁶²

Το επόμενο κρίσιμο ερώτημα είναι ποια είναι τα κίνητρα προώθησης της συνεργασίας εκ μέρους ενός ηγεμόνα. Για ποιο λόγο ένας ηγεμόνας χρειάζεται θεσμικά περιφερειακά όργανα και μηχανισμούς; Εν συντομία, ποια είναι τα συμφέροντά του; Πολλοί υποστηρίζουν ότι είναι η μείωση της ισχύος του (*declining power*) που καθιστά τη συνεργασία απαραίτητη, δεδομένου ότι μπορεί να τον πιέσει προς την κατεύθυνση δημιουργίας κοινών θεσμικών οργάνων ώστε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά του, να μοιραστεί τα διάφορα βάρη (*burdens*), να επιλύσει κοινά προβλήματα και να προσελκύσει ουσιαστικά διεθνή υποστήριξη και νομιμότητα για τις πολιτικές του. Βασικά, μια συνεργατική ηγεμονία (*cooperative hegemony*) προσφέρει στην περιφερειακή δύναμη τέσσερα πλεονεκτήματα. Συγκεκριμένα:

- α) Πλεονεκτήματα κλίμακας (*advantages of scale*), που αναφέρονται βασικά στα οφέλη της Ενιαίας Αγοράς, με τη Γερμανία (*benevolent hegemon*) και την ΕΕ να συνιστούν χαρακτηριστικό παράδειγμα.
- β) Πλεονεκτήματα σταθερότητας (*advantages of stability*) που αναφέρονται στην κατανομή ισχύος, στις ευκαιρίες να ακουστούν οι φωνές «μικρότερων κρατών» (*voice opportunity*) και στα υλικά οφέλη που οδηγούν επίσης ως ένα βαθμό στη νομιμοποίηση του ηγεμόνα.
- γ) Πλεονεκτήματα επιρροής που προέρχονται από την ικανότητα του ηγεμόνα να επηρεάζει με μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας χρησιμοποιώντας πιο πολλά μέσα από άλλα κράτη στην περιοχή.
- δ) Πλεονεκτήματα διάχυσης (*advantages of diffusion*), που αναφέρονται στη διάχυση των ιδεών και των στόχων.⁶³

Το επόμενο κρίσιμο ερώτημα είναι ποια δύναμη μπορεί να διαδραματίσει τον ρόλο του ηγεμόνα. Σύμφωνα με τον Thomas Pedersen, μια συναι-

62. Keohane, *After Hegemony*.

63. Ibid.

νετική/συνεργατική ηγεμονία πρέπει να διαθέτει τα εξής χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- α) Μειονέκτημα γεωστρατηγικής θέσης, υλικών πόρων ή ακόμη και γοήτρου που καθιστούν την περιφερειακή συνεργασία ελκυστικότερη και, σε μερικές περιπτώσεις, ακόμα και απαραίτητη.
- β) Παρακμή ή πτώση (decline) που τους ανάγκασε να επιλέξουν τη συνεργασία ως τρόπο ενίσχυσης της αποδυναμωμένης θέσης τους.
- γ) Ήπια δύναμη, υπό την έννοια ότι, αν και θεωρούνται ηγεμόνες στην περιοχή, δεν διαθέτουν σημαντική στρατιωτική ισχύ.⁶⁴

Στις περιοχές όπου δεν υφίσταται ηγεμονική δύναμη, οι νεορεαλιστές θα υποστήριζαν ότι οι όποιες περιφερειακές ρυθμίσεις θα αξιολογηθούν βάσει των σχετικών κερδών που προκύπτουν από την οποιαδήποτε διευθέτηση. Από αυτή την άποψη, ο περιφερισμός μπορεί να γίνει κατανοητός ως μέσο που αυξάνει τη διαπραγματευτική ισχύ των κρατών, που εξισορροπεί την ισχύ μιας μεγαλύτερης δύναμης ή ως μέσο περιορισμού ενός ισχυρότερου κράτους σε ένα δεδομένο περιφερειακό πλαίσιο συνεργασίας.

Είναι σαφές ότι οι νεορεαλιστές θεωρούν ότι ένας ηγεμόνας υποστηρίζει το σύστημα όσο αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντά του. Συνοπτικά, το σύστημα δημιουργείται, διαμορφώνεται και διατηρείται σύμφωνα με τη λογική του εξαναγκασμού (coercion). Ο Grieco υπήρξε ένας από τους λίγους μελετητές που έστρεψαν την προσοχή τους στις επιπτώσεις που έχει η παρουσία ενός ηγεμόνα στον περιφερισμό.⁶⁵ Σε μια από τις εργασίες του, εξετάζει τον συσχετισμό μεταξύ της ασυμμετρίας των πόρων και της περιφερειακής θεσμοποίησης, ενώ σε μια άλλη εργασία στρέφεται προς το συμφέρον των μικρομεσαίων κρατών σε μια περιοχή εισάγοντας την έννοια του «voice opportunity».⁶⁶

Συνοψίζοντας κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι:

- α) Οι δυνάμεις με συντριπτική υπεροχή έναντι των γειτονικών τους

64. T. Pedersen, 'Realism and Regional Institutionalization: A Theory of Cooperative Hegemony', κείμενο που παρουσιάστηκε στην 3^η Pan-European International relations conference and Joint Meeting with the International Studies Association, Βιέννη, 16-19 Σεπτεμβρίου 1998. σελ. 10-12.

65. J. M. Grieco, 'Systemic Sources of Variation in regional institutionalization in Western Europe, East Asia, and the Americas', κείμενο που παρουσιάστηκε στην Ετήσια Συνάντηση της Αμερικανικής Πολιτικής Επιστήμης, Σικάγο, 31 Αυγούστου-3 Σεπτεμβρίου 1995.

66. J. M. Grieco, 'The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the Neo-Realist Research Programme', *Review of International Studies* 21(1), 1995.

- κρατών και με σαφή ανωτερότητα φυσικών και μη πόρων δεν αναμένεται να κινήσουν διαδικασίες περιφερειακής θεσμοποίησης.
- β) Οι διαδικασίες της περιφερειακής θεσμοποίησης αναμένεται να κινήθούν από μεγάλες δυνάμεις που κατέχουν όμως μια συγκριτικά αποδυναμωμένη θέση.
- γ) Η ώθηση για περιφερειακή ολοκλήρωση είναι ισχυρότερη σε περιόδους περιφερειακής έντασης.⁶⁷

Η αναστοχαστική προσέγγιση: η (δυννητική) συνεισφορά του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού

Η θεωρητική ενασχόληση του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού συνιστά μία σημαντική τομή στην προσέγγιση του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης ή μία αλλαγή «παραδείγματος» όπως υποστηρίζουν πολλοί, καθώς όχι μόνο αποτελεί το τελευταίο «κύμα» στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, αλλά και γιατί, θίγοντας ζητήματα οντολογίας και επιστημολογίας, έθεσε τα θεμέλια για ένα νέο μεταθεωρητικό ρεύμα με έντονη αναστοχαστική χροιά.⁶⁸ Ο κονστρουκτιβισμός επιδιώκει πρωτίστως να καταδείξει το πώς βασικές πτυχές των διεθνών σχέσεων είναι, σε αντίθεση με τις υποθέσεις του νεορεαλιστικού και νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, αποτέλεσμα κοινωνικών διεργασιών, δηλαδή η μορφή και το περιεχόμενό τους είναι απόρροια τρεχουσών διαδικασιών κοινωνικής πρακτικής και αλληλεπίδρασης. Ο ορισμός του Wendt έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

Ο κονστρουκτιβισμός είναι μία δομική θεωρία του διεθνούς συστήματος, η οποία προβαίνει στις εξής αξιώσεις: α) τα κράτη αποτελούν την κεντρική μονάδα ανάλυσης –όπως και στο νεορεαλιστικό παράδειγμα– στο διεθνές σύστημα, β) οι δομές στο σύστημα είναι διωποκειμενικές και όχι υλικές, και γ) οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των κρατών είναι σε ένα βαθμό απόρροια αυτών των δομών και όχι εξωγενών πιέσεων στο σύστημα από την ανθρώπινη φύση ή την εγχώρια πολιτική.⁶⁹

Όπως παρατηρεί ο Wendt, αν και οι κυρίαρχες σχολές σκέψης θεωρούν ότι οι υλικές δομές (material structures) είναι η κινητήρια δύναμη πίσω

67. Pedersen, 'Realism and Regional Institutionalization', σελ. 15.

68. Χρυσόχου, *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία*, σελ. 159.

69. A. Wendt, 'Collective Identity Formation and the International State', *American Political Science Review*, 88(2), 1994, σελ. 385.

από τη διεθνή πολιτική, πράγματι, «οι υλικοί πόροι αποκτούν ουσιαστική έννοια για την ανθρώπινη δράση μόνο μέσω της δομής της κοινής γνώσης στην οποία ενσωματώνονται»⁷⁰. Πράγματι, η δυνητική συνεισφορά του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού εντοπίζεται μεταξύ των κυρίαρχων θεωρητικών παραδειγμάτων. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Iver Neumann, ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός δεν προσπαθεί να υπερβεί τα αξιώματα των βασικών θεωριών, αλλά να τα συμπληρώσει.⁷¹ Συνολικά, ως αρχικό συμπέρασμα, πρέπει να αναφερθεί ότι η σημαντική συνεισφορά του έγκειται στο να δικαιολογεί την τάση της περιφερειακής ολοκλήρωσης συμπεριλαμβάνοντας στον πυρήνα της ανάλυσής του, τόσο υλικούς, όσο και ιδεατούς παράγοντες.

Στη συζήτηση, όπου η προσοχή στρέφεται στον βαθμό στον οποίο η κρατική δράση επηρεάζεται από τη δομή του διεθνούς συστήματος *versus* της διαδικασίας και των θεσμικών οργάνων, οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές προσπαθούν να «χτίσουν γέφυρες» και να βρουν τους κατάλληλους συνδέσμους (linkages) δίνοντας έμφαση στο πώς η πολιτική ισχύς, οι ταυτότητες και τα συμφέροντα κατασκευάζονται κοινωνικά και μετασχηματίζονται κάτω από την αναρχία και αποδίδοντας ένα βαθύτερο ρόλο στην κοινωνικοποίηση και τη συγκρότηση των δρώντων εκ μέρους των ίδιων των περιφερειακών θεσμικών οργάνων.⁷² Πράγματι, όταν πρόκειται για τη σύνθετη διαδικασία της οικοδόμησης μίας περιοχής (region building), ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός δεν υπερτονίζει τον ρόλο της δομής, αλλά αντιθέτως προσφέρει μια ισορροπημένη θεωρητική προοπτική που δίνει έμφαση στη σημασία τόσο της δομής όσο και του ανθρώπινου παράγοντα (human agency). Στην πραγματικότητα, ενώ οι νεορεαλιστές τονίζουν την υλική δομή της ισχύος, που σε ένα βαθμό ορίζει τον τρόπο με τον οποίο δρουν τα κράτη, οι κονστρουκτιβιστές υποστηρίζουν ότι συστήματα των κοινών ιδεών, των πεποιθήσεων, παρουσιάζουν επίσης δομικά χαρακτηριστικά.⁷³ Η εν λόγω προσέγγιση (middle-ground) αναφέρει χαρακτηριστικά:

70. A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, σελ. 92-138.

71. I. B. Neumann, 'A Region Building Approach to Northern Europe', *Review of International Studies* 20, 1994, σελ. 53-74.

72. Ένα εξαιρετικό άρθρο σχετικά με τη δυνητική προσφορά του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού είναι το: A. Wendt, 'Anarchy is what states make out of it: the social construction of power politics', *International Organization* 46(2), 1992, σελ. 391-425.

73. C. Reus-Smit, 'Constructivism', στο S. Burchill *et al.* (επιμ.), *Theories of International Relations*, Basingstoke: Palgrave, 2001, σελ. 216-217.

Οι δομικές μονάδες της διεθνούς πραγματικότητας είναι τόσο ιδεατικές όσο και υλικές. Οι ιδεατικοί παράγοντες έχουν μάλιστα κανονιστικές και οργανικές διαστάσεις και εκφράζουν όχι μόνο τις μεμονωμένες αλλά και τις συλλογικές προθέσεις, και η έννοια και η σημασία των ιδεατικών παραγόντων δεν είναι ανεξάρτητες από τον χρόνο και τον χώρο.⁷⁴

Σύμφωνα με τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, οι περιοχές ιδρύονται βάσει των υλικών εκτιμήσεων, των κοινών διυποκειμενικών όρων και των κοινών ταυτοτήτων. Αντικρούοντας ότι η ταυτότητα και τα συμφέροντα είναι δεδομένα, οι κονστρουκτιβιστές τα μεταχειρίζονται ως ενδογενή στις αλληλεπιδράσεις. Η κρατική ταυτότητα μπορεί να παράγει είτε ατομικά είτε συλλογικά (αίσθηση της αλληλεγγύης με άλλους) συμφέροντα, ανάλογα με την εικόνα που έχουν τα κράτη για τους εαυτούς τους και τους εταίρους (peers) τους στη διεθνή σκηνή.⁷⁵ Το επιχείρημα είναι ότι εάν δεν υφίσταται καμία συλλογική ταυτότητα, τότε το εγχείρημα της περιφερειακής ολοκλήρωσης θα γίνει ανέφικτο. Πράγματι, οι κονστρουκτιβιστές τείνουν να τονίσουν το ζήτημα της συνειδητοποίησης και της ταυτότητας όταν μελετούν παραδείγματα περιφερειακών ολοκληρώσεων. Συνοψίζοντας τη γενική προσέγγιση, ο Emanuel Adler υποστηρίζει:

Ο κονστρουκτιβισμός εξηγεί πώς οι διυποκειμενικοί όροι, μέσω των διαδικασιών κοινωνικοποίησης και εκμάθησης, μπορούν να συμβάλουν στην αποτύπωση της διεθνούς κοινωνικής πραγματικότητας και στην ανάπτυξη κοινών πρακτικών και οργάνων.⁷⁶

Επιπλέον, ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο είναι ότι οι κοινωνικοί κονστρουκτιβιστές αντιμετωπίζουν συνολικά τα έθνη ως «φαντασιακές κοινότητες»⁷⁷ (imagined communities) ή «αφηρημένες κοινότητες»⁷⁸ (abstract communities). Αυτή η προσέγγιση του έθνους, μίας αινιγματικής έννοιας, βασίζεται στο επιχείρημα ότι αν και οι άνθρωποι της ίδιας κοινωνίας και του ίδιου έθνους δεν έχουν συναντηθεί ποτέ, εντούτοις αισθάνονται ενωμένοι μέσω της συλλογικής ταυτότητάς τους. Αυτή η προσέγγιση απο-

74. J. G. Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London and New York: Routledge, 1998, σελ. 33.

75. Wendt, *Collective Identity Formation and the International State*.

76. E. Adler, 'Imagined (Security) Communities: Cognitive Regions in International Relations', *Millennium* 26(2), 1997, σελ. 277.

77. B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso, 1983.

78. J. Paul, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*, London: Sage, 1996.

καλύπτει ως ένα βαθμό την προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού απέναντι στο φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Ρωτώντας γιατί οι άνθρωποι αναπτύσσουν αισθήματα πατριωτισμού και γιατί μερικοί φτάνουν στο σημείο να θυσιάσουν τη ζωή τους για το έθνος, ο Benedict Anderson παρατηρεί ότι το έθνος είναι μια κατασκευή, μια αφηρημένη ιδέα, και συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι:

Το έθνος αποτελεί μια ανθρώπινη κοινότητα που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη. Αποτελεί κοινότητα σε φαντασιακό επίπεδο, επειδή κανένα μέλος, ακόμα και του μικρότερου έθνους, δεν θα γνωρίσει ποτέ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα μέλη, δεν θα τα συναντήσει ούτε καν θα ακούσει γι' αυτά, όμως ο καθένας έχει την αίσθηση του συνανήκειν.⁷⁹

Για τον κονστρουκτιβισμό, ο περιφερισμός εξηγείται ως αποτέλεσμα των διυποκειμενικών δυναμικών και της δημιουργίας νέων ταυτοτήτων με τις περιφερειακές οντότητες να κατασκευάζονται μέσω νέων «πιστεύω» (loyalties) και ταυτοτήτων που υπερβαίνουν το έθνος-κράτος και που προωθούν ένα συλλογικό καθορισμό του συμφέροντος. Επιπλέον, για τους κονστρουκτιβιστές, οι ιδέες δεν θέτουν απλά τους κανόνες της δράσης, αλλά τελικά οι ιδέες διαμορφώνουν τους δρώντες και τις ενέργειες στην παγκόσμια πολιτική.⁸⁰ Αυτό σημαίνει ότι οι ιδέες δεν διαμορφώνουν απλά τους ίδιους τους δρώντες, αλλά συνιστούν οι ίδιες αυθύπαρκτα δρώντα και δράση.

Σχετικά με την επίδραση και τον ρόλο των οργάνων, ο κονστρουκτιβισμός εστιάζει στη διυποκειμενική φύση των περιφερειακών ομάδων όπου η ανάπτυξη μιας περιφερειακής ταυτότητας ή ενός κοινού αισθήματος ένταξης στην ίδια ομάδα αντιμετωπίζεται ως βασικό μέρος της θεσμοποίησης της περιφερειακής συνεργασίας.⁸¹ Όπως επισημαίνουν οι Adler και Barnett, «ένα βασικό σημείο του κονστρουκτιβισμού είναι ότι τους κανόνες, τις νόρμες και τα θεσμικά πλαίσια αποτελούν οι ίδιοι δρώντες». Υπό αυτή την έννοια, η προσέγγιση των κονστρουκτιβιστών έχει σημαντική επεξηγηματική δύναμη σχετικά με το πώς τα περιφερειακά θεσμικά όργανα προωθούν τα εξής:

79. Anderson, *Imagined Communities*, σελ. 6.

80. Wendt, *Social Theory of International Politics*, 92-138.

81. G. Hook και I. Kearns, *Subregionalism and World Order*, London: Macmillan Press, 1999, σελ. 3.

- α) Ανάπτυξη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.
- β) Διαμόρφωση της κοινής ταυτότητας.
- γ) Δημιουργία μίας περιφερειακής κουλτούρας αξιών.
- δ) Καλλιέργεια της κοινωνικής εκμάθησης που αντιπροσωπεύει την ικανότητα των κοινωνικών δρώντων να διαχειριστούν και να μετασχηματίσουν ακόμη και την πραγματικότητα με την αλλαγή των πεποιθήσεων του υλικού και κοινωνικού κόσμου και των ταυτοτήτων τους.⁸²

Όσον αφορά στις νόρμες, η πρώτη παρατήρηση είναι ότι αν και πολλές θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, συμπεριλαμβανομένου του θεσμικού νεοφιλελευθερισμού, αναγνωρίζουν τη σημασία των νορμών, ο κονστρουκτιβισμός προβαίνει σε μια βαθύτερη κατανόηση των νορμών στη διαμόρφωση των διεθνών σχέσεων.⁸³ Στο κονστρουκτιβιστικό παράδειγμα, οι νόρμες είναι διυποκειμενικές πεποιθήσεις για τον κοινωνικό και φυσικό κόσμο που καθορίζουν τους δρώντες, τις καταστάσεις, και τις δυνατότητες δράσης. Συνοπτικά, οι νόρμες είναι πεποιθήσεις που δημιουργούνται εντός και αναπαράγονται μέσω της κοινωνικής πρακτικής.⁸⁴ Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Krasner, «οι νόρμες είναι πρότυπα συμπεριφοράς που καθορίζονται στη βάση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων».⁸⁵

Επιπλέον, ο Katzenstein παρατηρεί ότι οι νόρμες διαδραματίζουν δύο ιδιαίτερους ρόλους εντός των διεθνών οργανισμών και των περιφερειακών μηχανισμών:

- α) Κατ' αρχάς, οι νόρμες ορίζουν την κατάλληλη θέσπιση/θεσμοποίηση (enactment) μιας ήδη καθορισμένης ταυτότητας, επιφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο ρυθμιστικά αποτελέσματα (regulative effects) που ορίζουν τα πρότυπα της σωστής συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει ότι τα ρυθμιστικά αποτελέσματα των κανόνων συμβάλλουν στον περιορισμό των δραστηριοτήτων των δρώντων.
- β) Δεύτερον, οι νόρμες καθορίζουν την ταυτότητα ενός δράστη, κατά συνέπεια παρουσιάζουν συστατικά αποτελέσματα (constitutive effects). Δηλαδή, οι κανόνες όχι μόνο ορίζουν και ρυθμίζουν τη συ-

82. E. Addler και M. Barnett, 'A Framework for the Study of Security Communities', στο E. Addler και M. Barnett (επιμ.), *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, σελ. 42-44.

83. A. Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order*, London and New York: Routledge, 2000, σελ. 24.

84. A. Wendt, 'Constructing International Politics', *International Security* 20(1), σελ. 73-74.

85. Krasner, 'Structural Causes and Regime Consequences', σελ. 2.

μπεριφορά (το «ρυθμιστικό αποτέλεσμα» ή *regulative effect*), αλλά καθορίζουν επίσης και αποτελούν τμήμα των ταυτοτήτων.⁸⁶

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα επιχειρήματα, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι κανόνες δεν εξυπηρετούν απλά τους οργανικούς σκοπούς. Τα πρότυπα συμπεριφοράς δεν διαμορφώνονται, δηλαδή, βάσει των στόχων, αλλά και από τους ρόλους και τις νόρμες. Ο αυτοσχεδιασμός και η στρατηγική συμπεριφορά ενσωματώνονται σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που αποτελεί την ταυτότητα των δρώντων και των συμφερόντων τους και που διαμορφώνει τις νόρμες οι οποίες συμβάλλουν στον καθορισμό των συμφερόντων αυτών.⁸⁷

Όσον αφορά στη συλλογική ταυτότητα, τα κύρια συστατικά που οικοδομούν την έννοια αυτή είναι «αλληλεγγύη, κοινότητα και πίστη».⁸⁸ Οι Hasenclever et al. επισημαίνουν ότι η συλλογική ταυτότητα υπονοεί τελικώς ότι οι περιφερειακοί δρώντες σέβονται ο ένας τον άλλο ως μέλη μιας κοινότητας, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται με συναίνεση.⁸⁹ Επομένως, η συλλογική ταυτότητα είναι μια βάση για «τα συναισθήματα της αλληλεγγύης, της κοινότητας και της πίστης» και για τον συλλογικό καθορισμό των συμφερόντων, αν και αυτό δεν σημαίνει ότι οι κρατικοί δρώντες δεν υπολογίζουν πλέον το κόστος και τα οφέλη, αλλά ότι αυτό πραγματοποιείται «σε ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής συσσωμάτωσης». Αυτό διευκολύνει έπειτα τη συλλογική δράση «αυξάνοντας τη διάχυτη αμοιβαιότητα και την προθυμία να επιληφθούν το κόστος χωρίς επιλεκτικά κίνητρα».⁹⁰

Εντούτοις, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση έχει επικριθεί γιατί υπερτονίζει την παράμετρο της περιφερειακής ταυτότητας. Πράγματι, αυτοί που υιοθετούν μία κριτική στάση έναντι των κονστρουκτιβιστών αναφέρονται χαρακτηριστικά σε περιπτώσεις συγκρούσεων μεταξύ κρατών που είχαν κοινές αξίες, σημειώνοντας με αυτό τον τρόπο τις εγγενείς αδυναμίες

86. P. Katzenstein, 'Introduction: Alternative Perspectives on National Security', στο P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1996, σελ. 5.

87. J. G. March και J. P. Olsen, *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics*, New York: Free Press, 1989, σελ. 51.

88. A. Wendt, 'Identity and Structural Change in International Politics', στο Y. Lapid και F. Kratochwill (επιμ.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder: Lynne Rinner, 1996, σελ. 52.

89. A. Hasenclever, P. Mayer και V. Rittberger, *Theories of International Regimes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, σελ. 186.

90. Wendt, 'Identity and Structural Change in International Politics', σελ. 53.

της περιφερειακής ταυτότητας ως εργαλείου ανάλυσης. Ένα άλλο σημείο της κριτικής σχετίζεται, επίσης, με τα προβλήματα της μέτρησης και της λειτουργικότητας, ενώ εξετάζεται και η ασαφής διαδικασία, σύμφωνα με τους επικριτές του κονστρουκτιβισμού, από την οποία οι άτυπες αλληλεπιδράσεις προωθούν την οικοδόμηση των θεσμών και το πώς οι κοινωνικο-ψυχολογικές αλληλεπιδράσεις τροφοδοτούν την επιτακτική δράση. Αυτό δημιουργεί άλλο ένα ερώτημα που αφορά στην υπόθεση ότι οι γνωστικές αλλαγές είναι απαραίτητως αποτέλεσμα αυξανόμενης επικοινωνίας.⁹¹ Τέλος, η προσέγγιση των κονστρουκτιβιστών επικρίνεται συχνά για την ανεπάρκεια στην τεκμηρίωση του θεωρητικού της αξιώματος σχετικά με την επιρροή των ιδεών στα θεσμικά όργανα και στη διαδικασία χάραξης πολιτικής.⁹²

Τέλος, συνοψίζοντας τα βασικά επιχειρήματα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, το κύριο συμπέρασμα είναι ότι οι κανονιστικές (normative) και ιδεατικές (ideational) είναι εξίσου σημαντικές με τις υλικές (material) δομές, υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο τη σημασία της κοινής γνώσης, της εκμάθησης, των ιδεατών δυνάμεων και των κανονιστικών και θεσμικών δομών.⁹³ Όπως επισημαίνει και ο Χρυσόχοου, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση «οδήγησε σε μια άλλη επιστημολογία, ένα διαφορετικό θεωρητικό λόγο» και «ανέδειξε μια πιο ερμηνευτική, αναστοχαστική μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων μετά τον Ψυχρό Πόλεμο».⁹⁴

Η διεθνής προσέγγιση και το περιφερειακό σύμπλεγμα ασφάλειας

Η θεωρία του περιφερειακού συμπλέγματος ασφαλείας είναι μια περιεκτική, πολυδιάστατη θεωρία που έχει σημειώσει σημαντική άνοδο τα τελευταία χρόνια. Όντως, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η εν λόγω θεωρία συμπληρώνει τη νεορεαλιστική οπτική στη δομή του συστήματος υπό την έννοια ότι παρέχει ένα τέταρτο επίπεδο ανάλυσης, το περιφερειακό. Επίσης, με την ενσωμάτωση χαρακτηριστικών γνωρισμάτων από διάφορες θεωρίες, προσφέρει έναν «τρίτο δρόμο», αποφεύγοντας με αυτό τον τρόπο να πάρει θέση στην αντιπαράθεση που έχει προκύψει στη σύγχρονη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων. Αυτό το επιτυγχάνει συμπεριλαμβάνοντας στον πυρήνα του θεωρητικού της μοντέλου τόσο υλικά όσο και ιδεατά

91. Rosamond, *Theories of European Integration*, σελ. 47-48.

92. J. Milliken, 'The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods', *European Journal of International Relations*, 5(2), 1999, σελ. 227.

93. A. Hurrell, 'Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics', *Review of International Studies* 21(4), 1995, σελ. 353.

94. Χρυσόχοου, *Δοκίμιο για τη Διεθνή Θεωρία*, σελ. 171.

στοιχεία και συνυπολογίζοντας τόσο την παράμετρο της δομής (υλικής και ιδεατής) όσο και της διαδικασίας.

Στον αρχικό του ορισμό, ένα περιφερειακό σύμπλεγμα ασφαλείας είχε οριστεί ως «μια ομάδα κρατών των οποίων τα βασικά προβλήματα ασφαλείας είναι τόσο ισχυρά συνδεδεμένα ώστε η εθνική ασφάλεια του κάθε κράτους δεν μπορεί να εξεταστεί σε ρεαλιστική βάση ανεξάρτητα από την ασφάλεια των άλλων».⁹⁵ Ένας πιο πρόσφατος ορισμός του περιφερειακού συμπλέγματος ασφαλείας αναφέρει συγκεκριμένα ότι «τα ζητήματα ασφαλείας είναι τόσο στενά συνδεδεμένα που δεν μπορούν να αναλυθούν εύλογα ή να επιλυθούν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο».⁹⁶

Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι, αν και εντός των ορθολογιστικών θεωριών η φύση της αλληλεπίδρασης –συγκρουσιακή ή συνεργασιακή– καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τα χαρακτηριστικά του συστήματος, δηλαδή τη δομή και τους συσχετισμούς τους, στην εν λόγω θεωρία, η αλληλεπίδραση, οι μονάδες και η δομή εκλαμβάνονται ως αμοιβαία συστατικές, αποκλείοντας με αυτό τον τρόπο τις αποκλειστικά αιτιώδεις εξηγήσεις.⁹⁷

Η επιλογή που προσφέρει είναι έτσι για έναν ολισμό της κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης κατά Wendt, ενός ιδεατού κόσμου με υλιστικά στοιχεία, ενός κόσμου που επιτρέπει ένα συνδυασμό υλιστικών και ιδεατών οντολογιών και υποκειμενικών και αντικειμενικών αντιλήψεων. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι πολλοί εξετάζουν την πρακτική επιστημονική χρησιμότητα της θεωρίας και τη λογική της συνοχής λόγω της υπερβολικής πολυπλοκότητάς της. Η χρήση διαφορετικών μεθοδολογικών εργαλείων και η υιοθέτηση διαφορετικών οπτικών γωνιών καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή την όποια απόπειρα.

Το εγχώριο επίπεδο ανάλυσης

Ούτε οι ορθολογιστικές ούτε οι αναστοχαστικές θεωρίες έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στο εγχώριο επίπεδο ανάλυσης. Η αλήθεια είναι ότι οι θεωρίες ολοκλήρωσης έλαβαν υπόψη την εσωτερική δυναμική (ομάδες πίεσης, élites), στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν τον περιφερισμό, αλλά το έκα-

95. B. Buzan, *People, States and Fear*, σελ. 190

96. B. Buzan, O. Weaver και J. De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 1998, σελ. 12.

97. K. K. Oskanian, 'Of "Friends" and "Enemies": Expanding the Amity/Enmity Variable within Regional Security Complex Theory', Κείμενο που παρουσιάστηκε στη Διάσκεψη της International Studies Association, Σαν Φραντσίσκο, 26 Μαρτίου 2008.

ναν αφού συνέδεσαν τους εσωτερικούς παράγοντες με τις ευρύτερες περιφερειακές δομές, όπως τον σχηματισμό των περιφερειακών οργάνων. Επιπλέον, με την ανάπτυξη των θεωριών της αλληλεξάρτησης και του αναστοχασμού, η σημασία του εγχώριου επιπέδου ανάλυσης μάλλον μειώθηκε.

Εντούτοις, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το εσωτερικό επίπεδο ανάλυσης άρχισε να συγκεντρώνει την προσοχή της ακαδημαϊκής κοινότητας δεδομένου ότι οι περιφερειακές σχέσεις δεν διαμορφώνονταν πλέον βάσει της λογικής του ανταγωνισμού των υπερδυνάμεων. Συνθήκες και παράμετροι, όπως οι τύποι των καθεστώτων, η κρατική συνοχή, η πολιτική και οικονομική δυναμική, η πολιτική ηγεσία, φαίνεται ότι βρίσκονται πάλι στο προσκήνιο.

Η θεωρία δημοκρατικής ειρήνης και οι τύποι των καθεστώτων (regime types)

Ένας μεγάλος όγκος της βιβλιογραφίας που εστιάζει στους εγχώριους αιτιώδεις μηχανισμούς της περιφερειακής ολοκλήρωσης επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ της δημοκρατίας και της ειρήνης. Η δημοκρατική θεωρία ειρήνης (ή φιλελεύθερη θεωρία ειρήνης ή απλά η δημοκρατική ειρήνη) υποστηρίζει ότι οι δημοκρατίες –συνήθως, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες– ποτέ ή σχεδόν ποτέ δεν πολεμούν μεταξύ τους, και κατά συνέπεια η συζήτηση μεταφέρεται στους πιθανούς τρόπους ενίσχυσης της συνεργασίας. Η βασική ιδέα είναι ότι η διάδοση του φιλελευθερισμού θα συμβάλει κατά πάσα πιθανότητα στην εδραίωση της ειρήνης και τη δημιουργία ειρηνικών διακρατικών σχηματισμών. Στον 20^ο αιώνα, η εν λόγω θεωρία πράγματι απολάμβανε ευρείας αποδοχής με τις εννοιολογικές διασυνδέσεις μεταξύ της δημοκρατίας και της ειρήνης/συνεργασίας να διαθέτουν μια δομική και κανονιστική βάση.

Η ιδέα ότι οι δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους βρίσκεται στα συγγράμματα του Immanuel Kant, αλλά, παρόλα αυτά, απέκτησε νέα δυναμική στη μεταψυχροπολεμική περίοδο μέσω του έργου του Michael Doyle και άρχισε να συγκεντρώνει την προσοχή του πολιτικού και ακαδημαϊκού κόσμου λόγω και των πρόσφατων εξελίξεων.⁹⁸

Μια επισκόπηση των περιφερειακών σχηματισμών ανά τον κόσμο, εντούτοις, καταδεικνύει ότι η περιφερειακή συνεργασία δεν υπήρξε πάντα αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ δημοκρατικών καθεστώτων. Υπό αυτή

98. M. Doyle, 'Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs', στο S. Lynn-Jones M. Brown και S. Miller (επιμ.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge, MA: MIT Press, 1996, σελ. 3-57.

την έννοια, πολλοί υποστηρίζουν ότι η εν λόγω θεωρία είναι περιορισμένη χρονικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά. Επιπλέον, ο αιτιώδης μηχανισμός πίσω από την έννοια της δημοκρατικής ειρήνης στερείται εμπειρικής τεκμηρίωσης και δεν απαντά στο κρίσιμο ερώτημα γιατί δημοκρατικές χώρες συχνά εμπλέκονται σε πολεμικές συρράξεις με μη δημοκρατικές χώρες.

Κρατική συνοχή και κρατικές δυνατότητες

Στα ίδια πλαίσια, μεγάλη σημασία αποδίδεται στην κρατική συνοχή και τις κρατικές δυνατότητες. Σύμφωνα με πολλούς μελετητές, όπως ο Haas και ο Milward, η κρατική συνοχή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την περιφερειακή ολοκλήρωση. Ενώ η περιφερειακή ολοκλήρωση μπορεί με την πάροδο του χρόνου να οδηγήσει σε νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης, η κρατική δύναμη είναι μια σημαντική προϋπόθεση για την περιφερειακή ανάπτυξη και ο Alan Milward αναφέρεται συγκεκριμένα στο ιστορικό παράδειγμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης επισημαίνοντας ότι δεν υπάρχει καμία αντίθεση μεταξύ της περιφερειακής ολοκλήρωσης και της ενδυνάμωσης του έθνους-κράτους και των μηχανισμών του. Ο Milward πηγαίνει μάλιστα ακόμα πιο πέρα υποστηρίζοντας ότι τα ευρωπαϊκά κράτη δεν διέθεταν τέτοια ισχύ και δεν ασκούσαν τόσο εκτενή έλεγχο στους πολίτες τους από την εποχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.⁹⁹

Σύμφωνα με τους πρώτους θεωρητικούς της ολοκλήρωσης, οι οικονομικές επιδόσεις των κρατών είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την περιφερειακή ολοκλήρωση εφόσον διαδίδεται ομοιογενώς μεταξύ των κρατικών μονάδων. Για παράδειγμα, οι Schmitter και Haas θεώρησαν το οικονομικό μέγεθος και την ισχύ, που όρισαν ως «το σχετικό βάρος της βιομηχανικής ικανότητας στο συγκεκριμένο λειτουργικό πλαίσιο της ένωσης», ως έναν από τους σημαντικότερους όρους για την ολοκλήρωση.¹⁰⁰ Συνοπτικά, η βασική ιδέα είναι ότι οι αναπτυγμένες περιοχές, διαθέτοντας αρκετή ισχύ και έχοντας κατά κανόνα κοινούς οικονομικούς και πολιτικούς στόχους, μπορούν να επιβιώσουν περισσότερο. Επιπλέον, η συνεχής οικονομική δυναμική έχει προσδιοριστεί ως σημαντικός παράγων της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Οι αποτυχημένες απόπειρες περιφερειακής ολοκλήρωσης στη Λατινική Αμερική και τη Νότια Αφρική, σε αντίθεση με

99. A. Milward, *The European Rescue of the Nation-State*, London: Routledge, 1992.

100. E. B. Haas και P. C. Schmitter, 'Economics and Differential Patterns of Political Integration: Projection about Unity in Latin America', *International Organization*, 18(4), 1964, σελ. 711.

την ισχυρή –πολιτικά και οικονομικά– Ευρώπη, μάλλον επιβεβαιώνει τα προαναφερθέντα επιχειρήματα.

Επιπλέον, στην πρόσφατη βιβλιογραφία κάποιος θα μπορούσε να δει πολλές αναλύσεις, σχετικά με τη σχέση μεταξύ της πολιτικής οικονομίας και της περιφερειακής ολοκλήρωσης, που δίνουν έμφαση στον ρόλο της πολιτικής των ομάδων πίεσης και τον αντίκτυπο των κοινωνικών πιέσεων. Οι Busch και Milner υποστηρίζουν ότι οι αιτιώδεις μηχανισμοί της περιφερειακής ολοκλήρωσης μπορούν να βρεθούν στην αλληλεπίδραση της εσωτερικής και εξωτερικής οικονομικής δυναμικής.¹⁰¹

Οικοδόμηση έθνους

Σύμφωνα με το επιτυχές παράδειγμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, πολλοί υποστηρίζουν ότι η ΕΕ κατόρθωσε να πραγματοποιήσει κάποια ουσιαστικά βήματα προς την κατεύθυνση της πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης ακριβώς επειδή τα περισσότερα κράτη που αποφάσισαν να συμμετάσχουν στο ενοποιητικό εγχείρημα απολάμβαναν ένα ισχυρό αίσθημα εθνικής ταυτότητας και αδιαμφισβήτητων συνόρων. Σύμφωνα με τον Kurchan, αυτά τα χαρακτηριστικά γνώρισματα επέτρεψαν σε πολλά κράτη και εθνικές κυβερνήσεις να εκχωρήσουν ένα σημαντικό τμήμα των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων στα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα. Η ιδέα είναι μάλλον απλή. Βασικά, ένα κράτος που διαθέτει αυτοπεποίθηση και απολαμβάνει νομιμότητας είναι σε θέση τελικά να μεταφέρει ή πιο σωστά να μοιραστεί την ισχύ του με ένα υπερεθνικό όργανο πιο αποτελεσματικά από ό,τι είναι σε θέση να το κάνει ένα κράτος, και πιο συγκεκριμένα μια εθνική κυβέρνηση, που προσπαθεί να επιτύχει εσωτερική συνοχή και αυτονομία προτάσσοντας συνήθως μία μάλλον εθνικιστική αντίληψη και επιχειρηματολογία περί εξωτερικής πολιτικής.¹⁰²

Πολιτική ηγεσία

Η προσωπικότητα της ηγεσίας υπερβαίνει τη φυσική παρουσία ενός ηγέτη, δεδομένου ότι μπορεί να είναι συλλογική ή μεμονωμένη και θεωρείται από πολλούς μελετητές μια προϋπόθεση και ενίοτε και κινητήριος

101. M. Busch και H. Milner, 'The Future of the International Trading System: International Firms, Regionalism and Domestic Politics', στο R. Stubbs and G. Underhill (επιμ.), *Political Economy of Changing Global Order*, London: Macmillan, 1994.

102. C. Kupchan, *Nationalism and Nationalities in the New Europe*, Ithaca, NY Cornell University Press, 1995.

δύναμη προς την κατεύθυνση της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Ειδικά στον αναπτυσσόμενο κόσμο της μεταψυχροπολεμικής εποχής, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως ορισμένοι ηγέτες «ώθησαν» τις χώρες τους προς την κατεύθυνση της περιφερειακής ολοκλήρωσης, ενώ άλλοι υπήρξαν πιο διστακτικοί και ακολούθησαν μία πιο εσωστρεφή πολιτική υπακούοντας συνήθως σε κομματικά συμφέροντα. Επίσης, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, πίσω από την ίδρυση των ίδιων των περιφερειακών οργανισμών, υπάρχουν σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες.¹⁰³

Παγκοσμιοποίηση και περιφερειακή ολοκλήρωση

Η παγκοσμιοποίηση έχει αντιμετωπισθεί παραδοσιακά ως μία συστημική προσέγγιση και θεωρείται έτσι μία προσέγγιση που υιοθετεί μία εξωτερική οπτική γωνία απέναντι στο φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Εντούτοις, αυτή είναι σε βαθμό μια απλουστευμένη προσέγγιση, δεδομένου ότι η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει και υλικά και ιδεατά στοιχεία και λαμβάνει χώρα τόσο εντός όσο και εκτός των κρατικών ορίων (όπως επισημαίνεται χαρακτηριστικά και στο Διάγραμμα, σελ. 376). Έχοντας οικοδομηθεί επάνω σε μια χαλαρή εικόνα και στην πραγματικότητα, η παγκοσμιοποίηση έχει αναπτυχθεί τελικά περισσότερο ως μεταφορά παρά ως θεωρία με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Εντούτοις, το κύριο ερώτημα σε αυτό το σημείο είναι η σχέση του ρεύματος της παγκοσμιοποίησης με τη διαδικασία της περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Αυτή η αμφίθυμη σχέση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και της περιφερειακής ολοκλήρωσης έχει αποκτήσει νέα ένταση με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και σχετίζεται άμεσα με τις προκλήσεις της αναδυόμενης παγκόσμιας τάξης ή αταξίας. Με απλά λόγια, η συζήτηση εστιάζει κυρίως στο ερώτημα εάν το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης συνιστά τελικά ένα είδος «αναχώματος» απέναντι στην παγκοσμιοποίηση.

Από τη μία, πολλοί υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση, με τις «α-συνοριακές» (borderless) της διαστάσεις, που καθορίζει κατά κάποιο τρόπο το τέλος της Γεωγραφίας, συνδέεται με την έννοια του εδάφους με έναν μάλλον μη συμβατικό τρόπο και βρίσκεται έτσι σε αντίθεση με

103. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ίδρυση της ΕΟΚ τη δεκαετία του 1950, όπου πολιτικές προσωπικότητες, όπως οι Robert Schumann, Jean Monnet, Konrad Adenauer και άλλοι, κατόρθωσαν σε μία δύσκολη χρονικά και πολιτικά συγκυρία να υπερβούν συγκυριακές, εθνικές σκοπιμότητες και να θέσουν τα θεμέλια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

τη λογική της περιφερειακής ολοκλήρωσης, δεδομένου ότι αντιτάσσεται στην έννοια της εδαφικής κυριαρχίας, πάνω στην οποία στηρίζεται σε ένα βαθμό η ιδέα της περιφερειακής ολοκλήρωσης (βλ. τη σημερινή συζήτηση για τη διεύρυνση της ΕΕ). Υπό αυτή την έννοια, ο Hurrell υποστηρίζει ότι: «η παγκοσμιοποίηση λειτουργεί ενάντια στην εμφάνιση της περιφερειακής ολοκλήρωσης».¹⁰⁴ Από την άλλη, όπως επισημαίνουν οι Andrew Gamble και Anthony Paine, τα «περιφερειακά προγράμματα προκύπτουν ως μέσα επίτευξης στόχων που προωθεί η παγκοσμιοποίηση σε έναν κόσμο όπου δεν υπάρχει πλέον ένα ενιαίο κράτος με την εξουσία και την ικανότητα να επιβάλλει την ηγεμονία του».¹⁰⁵ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Katzenstein υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση ενθαρρύνει τη διάδοση και την ενίσχυση του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης και υπό αυτή την έννοια τα διάφορα περιφερειακά σχήματα συνεργασίας προκύπτουν ως αποτέλεσμα της φυσικής ανακατάταξης του διεθνούς συστήματος.¹⁰⁶

Άλλη μία σημαντική παρατήρηση είναι ότι η παγκοσμιοποίηση και η περιφερειακή ολοκλήρωση είναι διαδικασίες οι οποίες διέπονται από ένα βαθμό συμπληρωματικότητας που στηρίζεται σε μια μάλλον φυσική αναπροσαρμογή της επικράτειας (territory) και της κυριαρχίας που απαιτείται για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προκλήσεων. Υπό αυτή την έννοια, η περιφερειακή ολοκλήρωση δεν έρχεται σε διαλεκτική αντίθεση με την παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με τον Peter Katzenstein, «η παγκοσμιοποίηση και η περιφερειακή ολοκλήρωση δεν είναι αντιθετικοί όροι ... Η παγκοσμιοποίηση και ο τοπικισμός είναι συμπληρωματικές διαδικασίες. Εμφανίζονται ταυτόχρονα και η μία υποβοηθά την άλλη».¹⁰⁷

Quo vadis theory?

Η προφανής αντιπαράθεση ορθολογιστικών και αναστοχαστικών/μεταθετικιστικών προσεγγίσεων στην ανάλυση του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης προέρχεται από την ευρέως αποδεκτή προτίμηση της ακαδημαϊκής και επιστημονικής κοινότητας μεταξύ ενός ακριβούς ορθο-

104. A. Hurrell, 'Regionalism in Theoretical Perspective', στο Fawcett και Hurrell (επιμ.), *Regionalism in World Politics*, σελ. 55.

105. A. Gamble και A. Payne, 'Conclusions: The New Regionalism' στο Gamble και Payne (επιμ.), *Regionalism and World Order*, σελ. 252-253.

106. P. J. Katzenstein, 'Regionalism in Comparative Perspective', Arena Working Paper no. 1, University of Oslo, 1996, σελ. 4-5.

107. Ibid.

λογιστικού προτύπου και μιας μεταθετικιστικής προσέγγισης. Το ασυμβίβαστο των επιχειρημάτων τους υπονοεί ότι ούτε οι ιδεατοί παράγοντες μπορούν να αντιμετωπιστούν με έναν ορθολογιστικό τρόπο ούτε τα ιδεατά στοιχεία μπορούν να συνυπάρξουν στο ίδιο πλαίσιο ανάλυσης με δεδομένους υλικούς παράγοντες.¹⁰⁸ Για του λόγου το αληθές, ο Desch υποστηρίζει ότι είναι είτε οι υλικοί είτε οι ιδεατοί παράγοντες που μπορούν να εξηγήσουν πώς ο κόσμος λειτουργεί· όχι και οι δύο.¹⁰⁹ Εντούτοις, η διεθνής κοινωνία είναι και υλική και ιδεατή, με τα υλικά κίνητρα όσο και τις κοινωνικές κατασκευές να διαμορφώνουν τη σύνθετη πραγματικότητα. Ο ορθολογισμός και ο μεταθετικισμός είναι από αυτή την άποψη συμπληρωματικοί καθώς από κοινού μπορούν να αποδώσουν μία πλήρη εικόνα της φύσης, της αλλαγής και της εξέλιξης της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Εντούτοις, ο συνδυασμός αυτών των ανταγωνιστικών προσεγγίσεων έχει πυροδοτήσει πλήθος ακαδημαϊκών συζητήσεων.¹¹⁰

Οι Sil και Katzenstein υποστηρίζουν ότι ο αναλυτικός εκλεκτικισμός ίσως παρέχει τα απαραίτητα εργαλεία ανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα:

Ο αναλυτικός εκλεκτισμός πλαισιώνει και αναλύει τα προβλήματα όπως γίνονται κατανοητά και βιώνονται από τους πολιτικούς δρώντες χωρίς να εστιάζει σε προβλήματα που επεξηγούν τη διανοητική συνοχή ενός ιδιαίτερου επεξηγηματικού πλαισίου ή την αυστηρή εφαρμογή ενός συγκεκριμένου μεθοδολογικού εργαλείου. Οι εκλεκτικές προσεγγίσεις είναι κατ' ουσίαν βαθύτατα πραγματιστικές στον προσανατολισμό τους.¹¹¹

108. Βλ. M. Finnemore και K. Sikkink, 'International norm dynamics and political change', στο P. J. Katzenstein, R. O. Keohane και S. Krasner (επιμ.), *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999 και J. A. Hall και T. V. Paul, *International Order and the Future of World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

109. Βλ. M. C. Desch, 'Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies', *International Security*, 23(1), 1998, σελ. 141-170.

110. Βλ. M. Finnemore και K. Sikkink, 'International norm dynamics and political change', *International Organisation*, 52(4), 1998, σελ. 887-917, M. Kahler, 'Rationality in international relations', *International Organisation*, 52(4), 1998, σελ. 919-41, J. Jupille, J. Caporaso και J. Checkel, 'Integrating institutions: rationalism, constructivism, and the study of the European Union', *Comparative Political Studies* 36(1-2), 2003, σελ. 7-40 και J. Lewis, 'Institutional environments and everyday EU decision-making: rationalist or constructivist?', *Comparative Political Studies* 36(1-2), 2003, σελ. 97-124.

111. R. Sil και P. J. Katzenstein, 'What is Analytic Eclecticism and Why Do We Need It? A Pragmatic Perspective on Problems and Mechanisms in the Study of World Politics', κείμενο που παρουσιάστηκε στο Ετήσιο Συνέδριο της Αμερικανικής Ένωσης Πολιτικής Επιστήμης, Σεπτέμβριος 1-4, 2005, Washington, 3.

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μέσα στα διαφορετικά θεωρητικά παραδείγματα μπορεί κάποιος να εντοπίσει διαφορετικές ερμηνείες και αντικρουόμενες επεξηγηματικές προτάσεις. Εντούτοις, ταυτόχρονα, είναι δυνατό να εντοπιστούν και συγκλίνουσες/κοινές επεξηγηματικές προτάσεις. Ο κοινωνικός κόσμος είναι πολύ σύνθετος και επομένως μόνο *συνθετικά/αναλυτικά* μπορεί να προσεγγιστεί. Όπως επισημαίνει ο αναλυτικός εκλεκτικισμός, μόνο μέσω διαφορετικών συνδυασμών εννοιών, στοιχείων, μεθόδων και ερμηνευτικών λογικών από διακριτές ερευνητικές παραδόσεις, μπορεί να μελετηθεί ενδελεχώς το φαινόμενο της ολοκλήρωσης. Η θεωρητική ιδέα, σύμφωνα με τους Sil και Katzenstein, είναι «να ενοποιηθούν τα ενδεχομένως κοινά/συμπληρωματικά στοιχεία μεταξύ των εξηγήσεων ή των ερμηνειών, και των παρατηρήσεων που μπορεί ειδάλλως να παραμείνουν υποβαθμισμένα. Σε αυτή τη διαδικασία, ο αναλυτικός εκλεκτικισμός έχει τη δυνατότητα επίσης να προετοιμάσει το έδαφος για έναν πιο ανοιχτό διάλογο μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας.¹¹²

Πράγματι, η συμβολή του εκλεκτικισμού έγκειται στη δυνατότητά του να παράγει ένα διαφορετικό σύνολο διανοητικών αποτελεσμάτων προσφέροντας στους μελετητές τη δυνατότητα να εξετάζουν τα ζητήματα της έρευνάς τους υπό το πρίσμα της *εμπειρικής ακρίβειας* και της *πολιτικής σχετικότητας* της εργασίας τους και όχι υπό το «βάρος» της τήρησης αυστηρών μεθοδολογικών ή επιστημολογικών κανόνων.¹¹³

Επιπλέον, ένα δεύτερο όφελος του αναλυτικού εκλεκτικισμού είναι η ευκαιρία που προσφέρει για πειραματισμό από την άποψη «της διεύρυνσης της περιοχής του πιθανού, αυτού που μπορεί να συμβεί».¹¹⁴ Συνολικά, ο αναλυτικός εκλεκτικισμός εξυπηρετεί δύο σημαντικούς σκοπούς στις Κοινωνικές Επιστήμες. Ο πρώτος σκοπός είναι διαλογικός, υπό την έννοια ότι ενθαρρύνει την καθιέρωση των καναλιών βαθύτερης επικοινωνίας εντός του κλάδου των Κοινωνικών Επιστημών, ενώ ο δεύτερος είναι πειραματικός, υπό την έννοια ότι ερευνά τα διανοητικά αποτελέσματα (*intellectual payoffs*) των διαφόρων εναλλακτικών συνδυασμών των αναλυτικών και εμπειρικών συστατικών που διατυπώνονται χαρακτηριστικά στις διάφορες θεωρητικές προτάσεις. Συνοπτικά, αυτό που ο αναλυτικός εκλεκτικισμός προσπαθεί να επιτύχει είναι να ενισχυθούν οι πιθανότητες εύρεσης νέων τρόπων περισυλλογής και, τελικά, απάντησης στα δύσκολα ερωτήματα της εποχής.¹¹⁵

112. Ibid., 7.

113. B. Grofman, 'The Joy of Puzzle Solving', στο B. Grofman (επιμ.), *Political Science as Puzzle Solving*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001, σελ. 7.

114. A. O. Hirschman, *Crossing Boundaries: Selected Writings*, New York: Zone Books, 1998, σελ. 110.

115. Sil και Katzenstein, 'What is Analytic Eclecticism and Why Do We Need It?', σελ. 10.

Πράγματι, πολλοί υποστηρίζουν ότι υπάρχουν περιθώρια συνδυασμού των δύο κυρίαρχων προσεγγίσεων (rationalism, reflectivism) υιοθετώντας μία διαδικασία δύο σταδίων στην οποία οι κονστρουκτιβιστές επεξηγούν «πώς διαμορφώνονται οι προτιμήσεις και πώς παράγεται η γνώση πριν από την άσκηση της εργαλειακής ορθολογικότητας (instrumental rationality)» με τη διαμόρφωση του κοινωνικού πλαισίου ως υπόβαθρου για τη λογική επιλογή, ή την απόδοση μιας περιγεγραμμένης (circumscribed) και περιορισμένης ορθολογιστικής ικανότητας στους διεθνείς δρώντες.

Επιπλέον, οι εξωγενείς περιορισμοί στη δράση ενός δρώντος μπορούν να είναι συστημικοί (π.χ., φυσικοί πόροι και δυνάμεις) καθώς επίσης και κοινωνικοί-δομικοί (π.χ., πολιτισμός, ήθος και νόρμες). Δεδομένου ότι και οι συστημικοί και οι κοινωνικοί-δομικοί παράγοντες επηρεάζουν την έκβαση των ενεργειών των δρώντων, ο διάλογος μεταξύ αυτών των δύο είναι δυνατός και, κυρίως, απαραίτητος. Το αποτέλεσμα των πρώτων είναι η αιτία (cause) και των τελευταίων είναι ο λόγος (reason), που κάνει τη διάκριση μεταξύ των αιτιωδών (causal) και συστατικών (constitutive) αποτελεσμάτων.¹¹⁶

Επιπλέον, οι έννοιες της ταυτότητας και της νόρμας ανοίγουν επίσης τον διάλογο μεταξύ των ορθολογιστών και των κοινωνικών κονστρουκτιβιστών. Οι κονστρουκτιβιστές υποστηρίζουν ότι οι συλλογικές ταυτότητες κατασκευάζονται κοινωνικά και οι αξίες και οι νόρμες διαμορφώνονται και αναπτύσσονται κοινωνικά επηρεάζοντας με τη σειρά τους τη συμπεριφορά και τη δράση ενός δρώντος.¹¹⁷

Το παρόν άρθρο υιοθετεί αυτή τη συνθετική/εκλεκτική προσέγγιση¹¹⁸ προκειμένου να εξηγηθεί ότι η εμφάνιση του περιφερισμού σχετίζεται τόσο με τη συνεργατική συμπεριφορά όσο και με τη διαμόρφωση της

116. J. G. Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*, London and New York: Routledge, 1998 και A. Wendt, *Social Theory of International Politics*.

117. Finnemore και Sikkink, 'International norm dynamics and political change', στο Katzenstein, Keohane και Krasner (επιμ.), *Exploration and Contestation in the Study of World Politics*.

118. Να σημειωθεί ότι ο αναλυτικός εκλεκτικισμός δεν συνεπάγεται τη Σύνθεση της Θεωρίας, καθώς, όπως σημειώνει ο Andrew Moravcsik, μία τέτοια διαδικασία απαιτεί μια ουσιαστική απόσταση από τις διακριτές εννοιολογικές διατυπώσεις (conceptual formulation) και τους στόχους της κάθε μία σχολής σκέψης και έχει ως καταληκτικό στόχο τη σύγκλιση των διαφόρων Σχολών σε ένα νέο, ενοποιημένο πλαίσιο υποθέσεων, εννοιών, μεθόδων και ερμηνευτικών λογικών (interpretive logics). Υπό αυτό το πρίσμα, ο εκλεκτικισμός είναι σαφώς λιγότερο φιλόδοξος από τη θεωρητική σύνθεση, αλλά ταυτόχρονα εξίσου πιο σημαντικός από την αντιπαράθεση των διαφορετικών προσεγγίσεων.

συλλογικής ταυτότητας από μια κρατοκεντρική οπτική. Αυτό επεξηγεί την αλλαγή της περιφερειακής κοινωνίας και την εμφάνιση ενός νέου περιφερειακού συστήματος ως αποτέλεσμα τόσο ιδεατών όσο και υλικών παραγόντων.

Επομένως, το κύριο επιχείρημα σε αυτή τη μελέτη έχει ως αφετηρία την παραδοχή/το αξίωμα ότι η διεθνής κοινωνία είναι και υλική και ιδεατή, εντός της οποίας τα υλικά κίνητρα και η κοινωνική δομή διαδραματίζουν αναντικατάστατους ρόλους. Ουσιαστικά, η βασική ιδέα είναι ότι η διαδικασία της περιφερειακής ολοκλήρωσης, ως ένα φαινόμενο με ορθολογικά και αναστοχαστικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, αποδίδεται στην τοποθέτηση του κοινωνικού πλαισίου ως το υπόβαθρο για τη λογική επιλογή (*rational choice*). Ένα θεμελιώδες επιχείρημα σε αυτό το άρθρο είναι ότι υπάρχει μια πολυ-αιτιακή (*multicausal*) εξήγηση για την ερμηνεία της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Πράγματι, οι μηχανισμοί και τα όργανα που προωθούν την περιφερειακή ολοκλήρωση, που έχουν και μια ντετερμινιστική ποιότητα και μια εθελοντική φύση, αναπτύσσονται ενδογενώς καθώς επίσης και εξωγενώς. Η περιφερειακή ολοκλήρωση αναπτύσσεται ενδογενώς μέσω των περιφερειακών αλληλεπιδράσεων και της αλλαγής των περιφερειακών δομών και παράγεται εξωγενώς μέσω της εγχώριας συναίνεσης. Σε μεγάλο βαθμό, αυτή η προοπτική έχει διαμορφώσει τα θεμέλια για μια γενική σύνθεση των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων για τις μελέτες της περιφερειακής ολοκλήρωσης.

Επιπλέον, σε αυτό το κεφάλαιο, στόχος ήταν να μελετηθούν οι θεμελιώδεις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των διαφόρων επιπέδων ανάλυσης της περιφερειακής ολοκλήρωσης και να μελετηθεί ο άμεσος και στενός συσχετισμός μεταξύ: α) διεθνούς στρατηγικής και εγχώριων αναγκών, β) αλληλεξάρτησης και περιφερειακών κανονισμών και γ) της επάρκειας των θεσμικών οργάνων –εθνικών και περιφερειακών– και της συμβολής τους στην οικονομική ανάπτυξη και την οικονομική ασφάλεια. Αυτή η μελέτη υιοθετεί μια τέτοια συνθετική προσέγγιση προκειμένου να παρουσιάσει το νέο περιφερειακό σύστημα ως αποτέλεσμα ιδεατών και υλικών παραγόντων. Εν κατακλείδι, το σημαντικότερο, ίσως, συμπέρασμα είναι ότι οι αιτιώδεις μηχανισμοί και οι σύνθετες διαδικασίες της περιφερειακής ολοκλήρωσης μπορούν να διερευνηθούν με την κατάλληλη ενσωμάτωση στοιχείων και τη σωστή χρήση μεθοδολογικών εργαλείων από όλο το πλέγμα των θεωριών που επικράτησαν στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων.